

Iranian and Arab Nationalism in Persian Stories of the Iran-Iraq War

Mohammad Mahdi Zamani *

Ph.D. in Persian Language and Literature,
Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Somayeh Aghababaei

Assistant Professor, Department of Persian
Language and Literature, Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran

Abstract

War story is one of the important genres in contemporary Persian literature. One of the motives in these stories is referring to some aspects of Iranian and Arab nationalism. In this research, various aspects of this motive are studied. In this research, the ideological aspects of the representation of narrators of the stories about the Iran-Iraq war in relation to Iranian nationalism (including the Pahlavi discourse) and Arab nationalism (including the Baath discourse) are investigated. For this purpose, articulation of nationalism or challenging it in a corpus including thirty thousand pages of fictional works about the war (including works that are classified as "sacred defense stories" and works that have a different approach) is examined qualitatively in the framework of critical discourse analysis. Studying these works clarifies the link between the identity of discourse participants (producer and consumer) and their representation and interpretation methods. Analyzing these works shows that works of the revolutionary

*Corresponding Author: mm.zamani@ymail.com

How to Cite: Zamani, M. M. & Aghababaei, S. (2023). Iranian and Arab Nationalism in Persian Stories of the Iran-Iraq War. *Literary Text Research*, 27(98), 137-182. doi: 10.22054/LTR.2023.69091.3590.

authors challenge Iranian and Arab nationalism; constructing Islamic/Iranian opposition and supporting the Islamic side, opposing modernism and Westernism in Iranian nationalism (and the Pahlavi discourse) are the important aspects of challenging this discourse. In some other works, where the authors have an Islamic-Iranian identity and do not make the opposition between Iranian and Islamic identity, the Pahlavi discourse, which articulates extreme Iranian nationalism, is challenged in terms of moderate and minimal nationalism. In some cases, some signs of extreme Iranian nationalism are articulated in the revolutionary works. In some other works whose authors' identity includes aspects of cosmopolitanism, the extreme Iranian and Arab nationalistic values are mainly ignored and authors concentrate on cosmopolitan values or moderate and minimal nationalism.

Keywords: Persian War Story, Iranian Nationalism, Arab Nationalism, Pahlavi, Ba'ath.

1. Introduction

War story is one of the most important genres in contemporary Persian literature, but it has been studied less than other types of stories. In particular, the stories of the Iran-Iraq war, an event that the Iranian people are still connected with in different ways, have a special importance. After more than three decades since the end of the war, there are deep and wide ideological conflicts in the explanation of its various aspects as well as between the various narratives of this event. There are different attitudes in War stories that show these conflicts explicitly or implicitly.

These works show different aspects of the identity of their producers and consumers. Writers represent insiders and enemies in a special way, and this representation evokes different reactions in different groups of audiences. Audiences who have a shared identity with the authors consider their report to be true, while the

author's representation and the reader's interpretation are influenced by their identity and ideological position. This ideological attitude of discourse participants is manifested in the linguistic application and analysis of these shows different aspects of power relations.

One of the ideological aspects of Persian war stories, which is frequently observed in these works, is reproducing or challenging Iranian nationalism and challenging Arab nationalism. The ideology of nationalism has been the official ideology in Iran and Iraq for a historical period, and it has led to various conflicts between these two countries. In Iraq, arab nationalism legitimated attacking Iran. In Iran, from the constitutional revolution to the present day, humiliating Arabs has been one of the basic aspects of nationalism ideology. For this reason, taking a position in favor of or against nationalism in the war story shows reproducing social relations or changing them in the historical period after the war.

Research Question(s)

The research questions are:

1. What is the general stance of war fiction works towards Iranian and Arab nationalism?
2. What is the relationship between the identity of narrators and the general stance of stories towards Iranian and Arab nationalism?

2. Literature Review

There are many researches that have been done about resistance literature, for example, the following can be mentioned. Mahmoudi (2012) shows that most women consider war stories as a medium to recount their problems. Hesaraki (2017) claims that writers of the stories experienced the war themselves or heard the events of the war from the main characters and, inspired by real elements, have made changes in the process of war fiction. Salehi et al (2018) conclude that the structure of the titles in the stories of the 1960s is very simple and the authors choose titles that are more artistic in

the following decades. Hanif (2012; 2010) investigated the evolution of war fiction, its adaptation patterns, and the influence of festivals on the audience. Soleimani (2002) has studied war literature in some sections; she pointed out the lack of artistic structure in some stories and considered it weak. Baronian (2007) has reviewed seven collections of short stories. In some parts of the book, the theoretical foundations and concepts of war are discussed, and various analyzes of the Iran-Iraq war are considered. As can be seen, there has not been detailed research on the different aspects of Iranian and Arab nationalism in Persian war stories; this is despite the fact that the war story is one of the most important literary genres in contemporary literature, and that nationalist ideas in various forms frequently appear in these works. This research aims to analyze the different aspects of Iranian and Arab nationalism and the ideological conflicts arising from each in these stories.

3. Methodology

This research considers different aspects of the stance towards Iranian and Arab nationalism in Persian war stories. The population studied in this research includes about 30,000 pages of fictional and narrative war texts (specifically some narratives centered on memories of the people present in the war). These works are diverse in terms of general attitude; for example, some of them reproduce revolutionary and Islamic values and some articulate the cosmopolitanism discourse.

This research aims to analyze the different aspects of Iranian and Arab nationalism and the ideological conflicts, based on Fairclough's CDA. In some parts, it uses some aspects of Laclau and Mouffe's theory of discourse, especially in the discussion about the discourse of nationalism and its moments articulated in different texts. The analysis of ideological language uses is based on Systemic Functional Grammar (Halliday and Matthiessen,

2014), especially his framework for analyzing experiential metafunction and lexical cohesion. In order to recognize ideological uses, this research applies Van Dijk's ideological square (Van Dijk, 1998: 267).

4. Conclusion

Persian war stories mention some aspects of extreme Iranian nationalism and Pahlavi discourse, on the one hand, and Arab nationalism and Ba'thism, on the other hand. Usually, these stories challenge these discourses. In such works, there are these aspects of Iranian nationalism:

1. In some works, there are racial insults and prejudice against Arabs.
2. Sometimes, Pahlavi discourse is challenged in terms of nationalist values (in terms of moderate and minimal nationalism).
3. There is an ideological conflict between nationalist and Islamic discourse in several works about people's names; the subjects of nationalism discourse choose ancient Iranian names and the subjects of Islamic discourse choose Islamic names.
4. In many works, there are reactions to modernism, Westernism, and opposition to Shar' in the Pahlavi discourse (which is formed based on the ideology of extreme nationalism) and the Pahlavi discourse has been challenged because of those aspects.

In connection with the discourse of Arab nationalism and Ba'thism, there are these aspects:

1. Arab nationalism tries to create a link between Iranian Arabs and Arabs in Arabic countries, especially Iraq. However, writers of the Persian war stories, by differentiating between Iranian Arabs and Iraqi Arabs challenge Arab nationalism.

2. In connection with the previous fact, Arab nationalists propose one Arab nation. The authors of Persian fiction reject this idea with a negative representation of theorists of one Arab nation.
3. In connection with the previous two facts, the Arab nationalists use Arabic geographical names for some regions of Khuzestan as an excuse to attack this part of Iran.

ناسیونالیسم ایرانی و عربی در داستان‌های فارسی جنگ ایران و عراق

محمد مهدی زمانی * دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

سمیه آقابابایی استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

داستان جنگ فارسی یکی از جریان‌های مهم در ادبیات معاصر فارسی است. یکی از موتیف‌های موجود در این آثار اشاره به جنبه‌هایی از گفتمان ناسیونالیسم ایرانی و عربی است. در این پژوهش به بررسی جنبه‌های ایدئولوژیک بازنماییِ راوایان آثار داستانی جنگ ایران و عراق در ارتباط با ناسیونالیست‌های ایرانی (شامل سوزهای گفتمان پهلوی) و عرب (شامل سوزهای گفتمان بعث) پرداخته می‌شود. برای این منظور، مفصل‌بندی ناسیونالیسم یا تخطئه آن در پیکره‌ای شامل ۳۰ هزار صفحه از آثار داستانی جنگ (شامل آثاری که تحت عنوان «داستان دفاع مقدس» طبقه‌بندی می‌شوند و آثاری که رویکردی متفاوت دارند) در چهارچوب تحلیل گفتمان انتقادی، به صورت کیفی، بررسی می‌شود. بررسی این آثار، پیوند هویت‌مشارکان گفتمان (شامل تولیدکننده و مصرف‌کننده) و شیوه بازنمایی و تفسیر آنان را روشن می‌کند. بررسی این آثار نشان می‌دهد که بیشتر آثار نویسندگان متشروع و انقلابی، ناسیونالیسم ایرانی و عربی را تخطئه می‌کنند؛ ایجاد تقابل اسلامی/ ایرانی و ترجیح سویه اسلامی، مخالفت با تجددگرایی و غرب‌گرایی در ناسیونالیسم ایرانی (و خرده‌گفتمان پهلوی) از جنبه‌های مهم تخطئه این گفتمان است. در بعضی دیگر از آثار که نویسندگان هویتی اسلامی- ایرانی دارند و تقابلی میان هویت ایرانی و اسلامی ایجاد نمی‌کنند، خرده‌گفتمان پهلوی که نماینده ناسیونالیسم ایرانی پیشینه است در چهارچوب ناسیونالیسم میانه و کمینه تخطئه می‌شود؛ در مواردی در آثار این دسته، جنبه‌هایی از ناسیونالیسم پیشینه مفصل‌بندی می‌شود. در دسته‌ای دیگر از آثار که هویت نویسندگان آن‌ها شامل جنبه‌هایی از جهان‌وطنی می‌شود، بیشتر نسبت به ارزش‌های ناسیونالیستی افراطی ایرانی و عربی بی‌اعتنایی می‌شود و به ارزش‌های جهان‌وطنی یا ناسیونالیسم میانه و کمینه توجه می‌شود. دسته‌ای دیگر، نشانه‌های ناسیونالیسم ایرانی افراطی و جهان‌وطنی را مفصل‌بندی می‌کنند و ناسیونالیسم عربی را به چالش می‌کشند.

کلیدواژه‌ها: داستان جنگ فارسی، ناسیونالیسم ایرانی، ناسیونالیسم عربی، پهلوی، بعث.

مقدمه

داستان جنگ یکی از انواع مهم داستانی در ادبیات فارسی معاصر است، اما کمتر از انواع داستانی دیگر مورد مطالعات دقیق قرار گرفته است؛ به خصوص داستان‌های جنگ ایران و عراق، واقعه‌ای که همچنان مردم ایران به شکل‌های مختلف با آن در ارتباط هستند و از این نظر اهمیتی ویژه دارد، چراکه با وجود گذشت بیش از سه دهه از پایان جنگ در تبیین جنبه‌های مختلف آن و نیز در میان روایت‌های مختلفی که از این واقعه می‌شود، کشمکش‌های ایدئولوژیک عمیق و گسترده‌ای وجود دارد. در این میان، جریان‌های مختلف در داستان جنگ نیز این کشمکش‌ها را به صورت صریح یا تلویحی نشان می‌دهند. این آثار، نشان‌دهنده جنبه‌های مختلفی از هویت تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان‌شان است. نویسندگان به نحوی خاص نیروهای خودی و دشمن را بازنمایی می‌کنند و این بازنمایی در گروه‌های مختلف مخاطبان واکنش‌های مختلف برمی‌انگیزد؛ مخاطبانی که هویتی مشترک با نویسنده دارند، گزارش او را منطبق با واقعیت تلقی می‌کنند در حالی که بازنمایی نویسنده و تفسیر خواننده متأثر از هویت و گرایش ایدئولوژیک آن‌هاست. این گرایش ایدئولوژیک مشارکانِ گفتمان^۱ در کاربردهای زبانی متجلی می‌شود و بررسی این کاربردها جنبه‌های مختلفی از مناسبات قدرت را نشان می‌دهد.

یکی از جنبه‌های ایدئولوژیک داستان‌های جنگ فارسی که به صورت مکرر در این آثار مشاهده می‌شود، بازتولید یا تخطئه ناسیونالیسم ایرانی و تخطئه ناسیونالیسم عربی است. ایدئولوژی ناسیونالیسم^۲ در مقطعی تاریخی ایدئولوژی رسمی ایران و عراق بوده و منجر به تعارضات مختلف میان این دو کشور شده است و حتی در عراق عاملی برای توجیه حمله به ایران بوده است. در ایران نیز از حدود انقلاب مشروطه تا عصر حاضر، تحقیر اعراب یکی از جنبه‌های اساسی در ایدئولوژی ناسیونالیسم بوده است؛ به همین دلیل، موضع‌گیری به سود یا علیه ناسیونالیسم در آثار داستانی جنگ نشان‌دهنده تثبیت مناسبات اجتماعی یا تغییر آن‌ها در مقطع تاریخی پس از جنگ است.

1. discourse
2. nationalism

این پژوهش به جنبه‌های مختلف موضع‌گیری نسبت به ناسیونالیسم ایرانی و عربی در داستان‌های جنگ فارسی می‌پردازد. پیکره بررسی شده در این پژوهش شامل حدود ۳۰ هزار صفحه از متون داستانی و روایی جنگ (به طور مشخص بعضی خاطرات با محوریت یکی از شخصیت‌های حاضر در جنگ) می‌شود. این آثار از نظر جهت‌گیری کلی، متنوع هستند؛ به عنوان مثال، بعضی از آن‌ها ارزش‌های انقلابی و اسلامی را ترویج می‌کنند و بعضی گفتمان جهان‌وطنی^۱ را مفصل‌بندی می‌کنند. پرسش‌های پژوهش عبارتند از:

- موضع‌گیری کلی آثار داستانی جنگ نسبت به ناسیونالیسم ایرانی و عربی چیست؟
- هویت راویان با موضع‌گیری کلی اثر نسبت به ناسیونالیسم ایرانی و عربی چه ارتباطی دارد؟

۱. مبانی نظری

این پژوهش مبتنی بر رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی^۲ صورت گرفته است و پژوهشی کیفی است. تمرکز اصلی پژوهش بر کاربردهای ایدئولوژیک زبانی در پیکره زبانی گفته شده و روابط میان‌متنی بخش‌های مختلف این متون با متون ناسیونالیستی است. گفتمان در این پژوهش به دو معنا به کار می‌رود: ۱- گفتمان؛ فرآیندی اجتماعی است که خود با فرآیندهای اجتماعی دیگر در ارتباط متقابل است (Fairclough, 2015: 8) و شامل متن، فرآیند تولید متن و فرآیند تفسیر متن و نیز شرایط اجتماعی تولید و شرایط اجتماعی تفسیر می‌شود (ibid: 57- 58). مقصود از «گفتمان» در ترکیب «مشارکان گفتمان» این معناست. ۲- «شیوه‌های خاص بازنمایی بعضی از جنبه‌های زندگی اجتماعی» (Fairclough, Mulderrig and Wodak, 2011: 357)؛ گفتمان ناسیونالیسم نمونه‌ای برای این معناست.

با توجه به آنکه در رویکردهای تحلیل گفتمان انتقادی امکان ترکیب نظریه‌های مختلف بدون آنکه منجر به تناقض در مفروضات نظری و روش شود، توصیه می‌شود در این پژوهش مصطلحات لا کلا و موف^۳ نیز به کار گرفته می‌شود.

1. cosmopolitanism

2. critical discourse analysis

3. Laclau, E. & Mouffe, C.

در تعریف لاکلا و موف، گفتمان کلیت ساختار یافته‌ای است که از عمل مفصل‌بندی مؤلفه‌ها نشأت می‌گیرد. نشانه‌ها در چهارچوب گفتمان مفصل‌بندی می‌شوند و در نتیجه این مفصل‌بندی معنای خاصی به خود می‌گیرند. مفصل‌بندی هرگونه عملی است که «رابطه‌ای را میان مؤلفه‌ها تثبیت کند، به نحوی که هویت‌شان در نتیجه عمل مفصل‌بندی دستخوش تغییر شود» (Jørgensen and Philips, 2002: 26).

گفتمان‌ها معنای متعدد نشانه‌ها را طرد^۱ می‌کنند و نشانه را به معنایی خاص تقلیل می‌دهند؛ «این توقف موقت در نوسان معنای نشانه‌ها» (ibid: 28). «بست»^۲ خوانده می‌شود و به نشانه‌های مفصل‌بندی شده «وقته»^۳ گفته می‌شود. نشانه‌ها حول یک نشانه محوری مفصل‌بندی می‌شوند که به آن «گره‌گاه»^۴ گفته می‌شود (ibid: 28). گفتمان‌ها بر سر تثبیت معنای مورد نظر خود کشمکش دارند، اما گاه در نتیجه مداخله هژمونیک^۵، معنای مورد نظر گفتمانی خاص تثبیت می‌شود؛ به این ترتیب در میان گفتمان‌هایی که تصادم متخاصمانه دارند، گفتمانی محو می‌شود و گفتمانی به سلطه دست پیدا می‌کند و در نتیجه تخاصم نیز از میان می‌رود (ibid: 48).

در این پژوهش، تحلیل کاربردهای زبانی ایدئولوژیک از یک سو، مبتنی بر دستور نقش‌گرایی نظام‌مند^۶ (Halliday and Matthiesen, 2014) به خصوص چهارچوب او برای تحلیل فرانش تجربی^۷ و عوامل انسجام واژگانی است و از سوی دیگر، برای شناخت کاربردهای ایدئولوژیک از مربع ایدئولوژیک^۸ و ن‌دایک^۹ بهره برده شده است.

براساس نظر ون‌دایک، ارتباط ایدئولوژیک شامل چهار عمل است:

- الف- بیان کردن / مؤکد کردن اطلاعاتی که مثبت است درباره آن‌ها
- ب- بیان کردن / مؤکد کردن اطلاعاتی که منفی است درباره آن‌ها
- پ- سرکوب / عدم تأکید بر اطلاعاتی که مثبت است درباره آن‌ها؛

1. exclusion
2. clouser
3. moment
4. nodal point
5. hegemonic intervention
6. systemic functional linguistics
7. experiential metafunction
8. ideological square
9. Van Dijk, T.

ت- سرکوب/ عدم تأکید بر اطلاعاتی که منفی است دربارهٔ ما. در دستور هلیدی^۱، فرانکش تجربی با بازنمایی جهان در ارتباط است؛ تحلیل معنای نشان‌دهندهٔ شیوهٔ بازنمایی راوی یا شخصیت‌های داستان از جهان (به طور مشخص خود و دیگری) است. تحلیل نظام تعدی (تحلیل فرآیندها، مشارکان و عناصر پیرامونی) جنبه‌های مختلف این بازنمایی‌ها را نشان می‌دهد؛ بازنمایی‌هایی که ممکن است ایدئولوژیک باشند و تعیین ایدئولوژیک بودن آن‌ها در این پژوهش مبتنی بر اساس چهارچوب ون‌دایک صورت گرفته است. از میان عوامل انسجام واژگان به مخصوص روابط مفهومی در سطح واژه نیز که به تعبیر فرکلاف^۲ حاوی ارزش‌های تجربی هستند (Fairclough, 2015: 130- 131) و جنبه‌ای از بازنمایی جهان را نشان می‌دهند، بررسی شده است.

۲. پیشینه و ضرورت پژوهش

باید توجه داشت که تاکنون پژوهشی دربارهٔ ناسیونالیسم در داستان‌های جنگ فارسی انجام نشده است. البته دربارهٔ ادبیات پایداری و جنگ پژوهش‌های بسیاری در زبان فارسی صورت گرفته است که در مواردی با این پژوهش ارتباطی مختصر پیدا می‌کنند. مانند آنچه در دسته‌بندی سعیدی (۱۳۸۵) می‌بینیم در این پژوهش نیز آثار داستانی براساس مواضعشان نسبت به ناسیونالیسم دسته‌بندی می‌شوند. سعیدی (۱۳۸۵) بر آن است که نگاه نویسندگان به جنگ مبتنی بر چهار رویکرد ارزش‌محور، جامعه‌محور، انتقادمحور و انسان‌محور است که به ترتیب در این رویکردها به ستایش از پایداری، بازتاب مصائب جنگ، نگاه بدبینانه به جنگ، و توجه به ارزش‌های والای انسانی در جنگ پرداخته می‌شود.

پژوهش صادقی محسن‌آباد و اکبری (۱۳۹۸) از نظر روش تا حدی با این پژوهش ارتباط دارد؛ نویسندگان کوشیده‌اند با کاربرست نظریهٔ گفتمان لاکلا و موف به بررسی بازنمایی مؤلفه‌های مذهبی گفتمان انقلاب اسلامی در سه رمان جنگ بپردازند. یکی از نقص‌های این پژوهش آن است که نویسندگان، براساس بررسی مواردی بسیار اندک (فقط سه رمان) سعی می‌کنند نتایج را به آثار دیگر تعمیم دهند. در مواردی در کاربرد اصطلاحات و نیز تحلیل‌ها لغزش رخ داده است؛ به عنوان مثال اصطلاح «بست» به نحوی

1. Halliday, M.
2. Fairclough, N.

به کار رفته است که گویی نوعی «نشانه» است این در حالی است که در چهارچوب نظریه لاکلا و موف، «بست» توقف در نوسان معنایی نشانه است و نشانه‌ای که معنای آن با بست در چهارچوب گفتمانی خاص، تثبیت شده باشد «وقته» یا «بعد» خوانده می‌شود. پژوهش‌های بسیاری درباره ادبیات پایداری صورت گرفته است که از جمله آن‌ها نمونه‌هایی است که در ادامه ارائه شده است.

محمودی (۱۳۹۲) نشان داده است که بیشتر زنان داستان‌های جنگ را به عنوان محملی برای بازگویی مشکلاتشان در نظر گرفته‌اند و حتی متن داستان‌ها به زبان زنانه سرشار از احساسات است.

حصارکی (۱۳۹۷) این مدعا را مطرح می‌کند که نویسندگان اغلب داستان‌ها یا خود جنگ را تجربه کرده یا از زبان شخصیت اصلی رخدادهای جنگ را شنیده‌اند و با الهام از عناصر واقعی در روند ادبیات داستانی جنگ تغییراتی ایجاد کرده‌اند.

صالحی و دیگران (۱۳۹۸) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که ساختار عنوان‌ها در داستان‌های دهه ۶۰ بسیار ساده است و نویسندگان با فاصله گرفتن از سال‌های جنگ در دهه‌های بعدی عنوان‌های هنرمندانه‌تری انتخاب می‌کنند و مضامین عنوان‌ها نیز به زمان جنگ توجه دارد تا مواردی چون نوستالژی جنگ یا پشت جبهه؛ این در حالی است که در داستان‌های دهه ۶۰ مضامین عنوان‌ها بیشتر عینی است تا ذهنی.

حنیف (۱۳۹۱ و ۱۳۸۹) به بررسی سیر تحول ادبیات داستانی جنگ و الگوهای اقتباسی از آن‌ها و نقش و عملکرد جشنواره‌ها در جذب مخاطب پرداخته است.

سلیمانی (۱۳۸۱) در چندین بخش به بررسی ادبیات جنگ پرداخته است. در بخشی به نقد و بررسی ۱۰ رمان ایرانی پرداخته و اشاره کرده که نویسندگان در این رمان‌ها به مباحثی چون دفاع از ارزش‌های جنگ، ایجاد روحیه فداکاری، وطن‌دوستی و... توجه کرده‌اند. همچنین سلیمانی به نبود ساختار محکم هنری نیز در برخی از داستان‌ها اشاره کرده و آن را نقصی دانسته که باید برطرف شود.

بارونیان (۱۳۸۷) به بررسی هفت مجموعه داستان کوتاه پرداخته است. در بخش‌هایی از کتاب به مبانی نظری و مفاهیم جنگ پرداخته شده و تحلیل ابعاد مختلف جنگ ایران و عراق مورد توجه قرار گرفته است.

چنانکه مشاهده می‌شود پژوهش مفصلی درباره جنبه‌های مختلف ناسیونالیسم ایرانی و عربی در داستان‌های جنگ فارسی صورت نگرفته است؛ این درحالی است که داستان جنگ یکی از مهم‌ترین انواع ادبی در ادبیات معاصر است و به علاوه اندیشه‌های ناسیونالیستی به اشکال مختلف به طور مکرر در این آثار نمود پیدا می‌کنند. این پژوهش در پی تحلیل جنبه‌های مختلف ناسیونالیسم ایرانی و عربی و کشمکش‌های ایدئولوژیکی برآمده از هریک در این داستان‌ها است.

در ادامه، ابتدا درباره ناسیونالیسم ایرانی و عربی به اختصار توضیح داده می‌شود، سپس نمودهای مختلف آن در داستان‌های جنگ فارسی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳. ناسیونالیسم ایرانی و عربی

در این بخش به طور مختصر به گفتمان ناسیونالیسم ایرانی و عربی پرداخته می‌شود. در ارتباط با گفتمان ناسیونالیسم ایرانی درباره خرده گفتمان پهلوی نیز سخن به میان می‌آید. همچنین در ارتباط با گفتمان ناسیونالیسم عربی به خرده گفتمان بعث پرداخته می‌شود.

۳-۱. ناسیونالیسم ایرانی

اندیشه‌های ناسیونالیستی در ایران به صورت مفصل در آرای بعضی روشنفکران نهضت مشروطه مانند آخوندزاده و میرزا آقاخان کرمانی مطرح می‌شود (آدمیت، ۱۳۴۹: ۱۰۹-۱۳۶ و ۱۳۵۷: ۲۶۴-۲۸۷). این ایدئولوژی در طول تاریخ تحولات بسیاری به خود می‌بیند و در عصر پهلوی تبدیل به ایدئولوژی رسمی می‌شود (Katouzian, 2006). می‌توان گفتمان پهلوی را نیز خرده گفتمانی درون گفتمان ناسیونالیسم ایرانی تلقی کرد. به عبارت دیگر، بسیاری از نشانه‌های گفتمان ناسیونالیسم ایرانی در گفتمان پهلوی نیز مفصل بندی می‌شوند و تفاوت در بعضی نشانه‌ها و گره گاه است.

بر اساس آرای آخوندزاده و میرزا آقاخان کرمانی در ناسیونالیسم ایرانی بر «عقب ماندگی» ایران از نظر سیاسی و اجتماعی تأکید می‌شود (آدمیت، ۱۳۴۹: ۱۲۱-۱۲۴ و ۱۳۵۷: ۲۷۰ و ۲۷۵ و ۲۸۳-۲۸۶). بر همین اساس، «تجددگرایی» و «ترقی» در این گفتمان و نیز خرده گفتمان پهلوی مفصل بندی می‌شود. ناسیونالیست‌های ایرانی در مقابل عقب ماندگی ایران بر ضرورت تجددگرایی تأکید می‌کنند. با توجه به آنکه «غرب» مظهر

تجدد است، روشنفکران ناسیونالیست توجه به غرب را ضروری می‌دانند؛ یعنی می‌توان «غرب‌گرایی» را نیز نشانه‌ای از هر دو گفتمان تلقی کرد. عقب‌ماندگی ایران در تقابل با «گذشته» پر شکوه باستانی» قرار می‌گیرد؛ در حالی که ایران در عصر باستان حکومتی قدرتمند و فرهنگی مترقی داشته است، پس از حمله اعراب و نیز ترکان دچار انحطاط می‌شود. به این ترتیب، گفتمان ناسیونالیسم ایرانی و خرده‌گفتمان پهلوی «شکوه باستانی» را نیز مفصل‌بندی می‌کنند. بر همین اساس است که «عرب» و «ترک» در این گفتمان به عنوان غیر بازنمایی می‌شوند. در آثار ناسیونالیست‌های ایرانی، اعراب به طور مکرر تحقیر می‌شوند. از نظر آنان، هر چیزی که نسبتی با اعراب داشته باشد، سبب عقب‌ماندگی ایران شده است؛ از جمله «دین اسلام». البته آخوندزاده بر همه ادیان خرده می‌گیرد (آدمیت، ۱۳۴۹: ۱۹۷) و راه‌حل خروج از عقب‌ماندگی عصر خود را نه تغییر دین، بلکه ترویج علوم طبیعی و حکمی می‌داند (همان: ۲۲۰).

ایدئولوژی ناسیونالیسم در آغاز نسبت به زمانی که در عصر پهلوی تبدیل به ایدئولوژی رسمی می‌شود، تفاوت‌هایی دارد. در ناسیونالیسم ایرانی اولیه می‌توان گفت «ایران» گره‌گاه گفتمان است، اما در خرده‌گفتمان پهلوی «شاه» تبدیل به گره‌گاه می‌شود. در همین ارتباط، ناسیونالیست‌های ایرانی در مراحل نخستین، نشانه «حکومت دموکراتیک» را مفصل‌بندی می‌کنند؛ یعنی از نظر روشنفکران ناسیونالیست، حکومت باید مبتنی بر «اراده ملت» باشد و نه اراده «شاه» مستبد یا دول بیگانه. اتفاقاً در این دوره، «شاه مستبد» به‌عنوان غیر بازنمایی می‌شود، اما تقریباً از زمان کودتای اسفند ۱۲۹۹ در گفتمان ناسیونالیسم شاهد مفصل‌بندی «حکومت مقتدر» هستیم؛ به این معنا که اینکه حکومت، دموکراتیک، دیکتاتوری یا استبدادی باشد، اهمیتی ندارد. بر همین اساس است که پس از آن ناسیونالیست‌های رادیکال از رضا شاه و محمدرضا شاه حمایت می‌کنند. به این ترتیب، ممکن است در مواردی عملکرد حکومت ناسیونالیستی از منظر وطن‌پرستانه موجه نباشد (درباره نسبت ناسیونالیسم و وطن‌پرستی، ر. ک: Audi, 2009) ، اما در چهارچوب خرده‌گفتمان پهلوی که «شاه» گره‌گاه آن است، اراده شاه همواره باید حکم‌فرما باشد.

باید توجه داشت که می‌توان اشکال دیگری از ناسیونالیسم را نیز در تاریخ ایران مشاهده کرد. کاتوزیان (۱۹۷۹) سه جریان در ناسیونالیسم را پس از پیروزی انقلاب مشروطه متمایز می‌کند؛ جریان نخست، جریان رادیکال با نمایندگی رضاشاه است. جریان دوم، جریانی است که آن را ناسیونالیسم لیبرال یا بورژوا می‌خواند؛ این جریان که راهی میانه اندیشه‌های ضداستبدادی شیعی از یک سو و کثرت‌گرایی غربی و آزادی فردی از سوی دیگر ایجاد می‌کند و نماینده آن افرادی مانند میرزا حسن مشیرالدوله، میرزا حسین مؤتمن‌الملک و محمد مصدق‌السلطنه است. جریان سوم، بیشتر به زندگی ایرانیان توجه دارد تا مسائل ناسیونالیستی و با سنت مذهب در ارتباط است؛ مدرس و محمدتقی بهار نماینده این جریان هستند.

کاتوزیان در پژوهشی دیگر (۲۰۱۷) جریان نخست را «ناسیونالیسم رمانتیک» می‌خواند و خصائص آن را همان چیزی می‌داند که در آغاز این بحث گفته شد: «حسرت بر شکوه باستانی از دست‌رفته، بازنمایی اعراب و ترک‌ها به‌عنوان دشمن، و توجه به غرب» (برای توضیح بیشتر ر. ک: 135- 136: ibid). جریان نخست از نظر رادیکال بودن مشابه آن چیزی است که در اندیشه‌های آخوندزاده و میرزا آقاخان کرمانی می‌بینیم با این تفاوت که حکومت دموکراتیک و ملزومات آن که کسانی چون آخوندزاده از آن حمایت می‌کردند برای هواداران این جریان اولویت ندارد (ر. ک: 543: ibid). این جریان همان چیزی است که آثودی (۲۰۰۹) آن را ناسیونالیسم بیشینه^۱ (در کنار دو گونه میانه^۲ و کمینه^۳) می‌خواند. تمرکز این پژوهش بر جریان رادیکال ناسیونالیسم ایرانی (ناسیونالیسم رمانتیک) در آثار داستانی جنگ است و نه دو جریان دیگر.

۲-۳. ناسیونالیسم عربی و بعثیسم
در مورد منشأ ناسیونالیسم عربی روایات مختلفی است (ر. ک: Dawn, 1991). به روایت دان^۴، ناسیونالیسم عربی ریشه در مدرنیسم اسلامی دارد که در میانه قرن نوزدهم در افکار عبده و پیروانش مشاهده می‌شود؛ عبده بر عقب‌ماندگی مسلمانان تأکید می‌کند

1. extreme nationalism
2. moderate nationalism
3. minimal nationalism
4. Dawn, C. E.

و راه چاره را رجوع به اسلام اصیل می‌داند (ibid: 8- 9). ناسیونالیسم عربی در دهه ۱۹۲۰ ظهور می‌کند. این ایدئولوژی به اشکال مختلف از جمله در ترکیب با اندیشه‌های مارکسیستی، گسترش می‌یابد تا اینکه به طور مشخص بعثیسم نیز براساس اندیشه‌های ناسیونالیستی شکل می‌گیرد (ibid: 10- 11).

حزب ناسیونال- سوسیالیستی بعث را چند تن از روشنفکران جوان عرب در سال ۱۹۴۳ در سوریه تأسیس می‌کنند؛ از جمله این جوانان عفلق، بیطار و جمال اتاسی را می‌توان نام برد (Abu Jaber, 1966: 23). وضعیت جهان عرب آن‌ها را به موضع‌گیری‌های خاصی در مورد مسائل مختلف وامی‌دارد. این افراد مسلکی سوسیالیستی دارند و قائل به تغییراتی انقلابی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و مانند آن هستند، اما برای نیل به این اهداف، تحقق اهدافی ملی‌گرایانه به مخصوص استقلال از استعمارگران را ضروری می‌دانند. به این ترتیب، گفتمان بعث محصول مفصل‌بندی نشانه‌هایی از گفتمان ناسیونالیسم عربی و سوسیالیسم است.

بررسی اساسنامه حزب بعث (برای مشاهده متن کامل اساسنامه حزب ر. ک: العیسمی، ۱۹۸۶: ۱۴۱- ۱۵۲ و Abu Jaber, 1966: 167-174) که در سال ۱۹۴۷ تنظیم شده است، ترکیب نشانه‌های ناسیونالیسم عربی و سوسیالیسم را نشان می‌دهد. اصل بنیادین حزب بعث اتحاد و آزادی امت عربی واحد است. حتی شعار این حزب چنین است: «امة عربية واحدة/ ذات رسالة خالدة» (ر. ک: العیسمی، ۱۹۸۶: ۱۳۸). این شعار در نقاشی‌های دیواری در عراق در زمان جنگ ایران و عراق نیز مشاهده می‌شود (ر. ک: Makiya, 2004: 12).

حزب بعث از آغاز دیدگاهی فرامرزی دارد و بر «عرب» بودن و نه «سوری» بودن حزب تأکید می‌کند (Abu Jaber, 1966: 23). براساس همین دیدگاه، آن‌ها از همان آغاز بر مناطقی که جزو خاک ایران بوده نیز انگشت می‌گذارند. در کنفرانسی که سال ۱۹۴۶ برگزار می‌شود به موضوعات مختلفی پرداخته می‌شود از جمله سرزمین‌های عربی (ر. ک: العیسمی، ۱۹۸۶: ۱۳۵). در اشاره به وضعیت عراق به قضیه اهواز (البته با «ح») نیز اشاره شده است؛ یعنی تلویحاً این ادعا مطرح می‌شود که

وضعیت اهواز به عراق ارتباط دارد. در ماده هفتم از اصول عام اساسنامه حزب نیز به گستره سرزمین‌های عربی اشاره می‌شود و محدوده آن تا کوه‌های پشت‌کوه (که درون خاک ایران قرار دارد) ترسیم می‌شود.

در ارتباط با همین «عرب» بودن حزب، جنبه‌های ناسیونالیستی عربی برجسته می‌شود. در بند دوم اصول عام اساسنامه حزب تأکید می‌شود که حزب بر آن است که ناسیونالیسم (در متن عربی: قومیت) «واقعیتی زنده و جاودان» است و «احساس بیداری قومی» به‌عنوان عامل اتحاد، «احساسی مقدس» است؛ براساس این بند، مردم عرب باید «خود را آزاد کنند» و «متحد» شوند؛ به این ترتیب، می‌توان برای بهبود وضعیت گام برداشت.

در پیوند با همین ضرورت حرکت به سوی بهبود، حزب بعث، سوسیالیست است. در بند سوم اصول عام بر این مشی تأکید می‌شود و نویسندگان متذکر می‌شوند که «سوسیالیسم ضرورتی است که از عمق خود ناسیونالیسم عرب برمی‌آید؛ از نظر آنان، نظام سوسیالیستی شرایطی فراهم می‌آورد که مردم عرب امکانات خود را بشناسند و استعدادهای خود را برای رشد به کار گیرند. به ادعای نویسندگان اساسنامه، سوسیالیسم پیشرفت دائمی مادی و معنوی قوم عرب را تضمین می‌کند؛ سوسیالیسم آنان زمینه را برای احیای شکوه عرب محقق می‌کند (Abu Jaber, 1966: 102).

حزب بعث در کشورهای مختلف عربی از جمله عراق نفوذ می‌کند تا اینکه حسن البکر، رهبر حزب بعث به ریاست جمهوری می‌رسد. صدام علیه او کودتا می‌کند و خود حکومت را در دست می‌گیرد. با وقوع انقلاب اسلامی در ایران، حزب بعث و صدام با برجسته کردن هویت ایرانی، تقابل با ایران را تقابل ایرانی و عرب تصویر می‌کنند و به همین سبب است که جنگ ایران و عراق در گفتمان بعث «قادیسیه صدام» خوانده می‌شود (Ajami, 1987: 121; Lewental, 2014: 892).

در سال‌های جنگ گفتمان بعث با ترکیب نشانه‌های گفتمان اسلامی (در مواردی گفتمان شیعی) با نشانه‌های گفتمان ناسیونالیسم می‌کوشد به گفتمان بعث و کنش آن مشروعیت ببخشد و مسلمانان عراق از جمله شیعیان را به خصوص درباره مشروعیت رژیم بعث و جنگ با ایران اقناع کند (ر. ک: Lewental, 2014: 895). بنای قوس‌النصر جنبه‌های مختلفی از این ترکیب را در خود دارد. تصویر او بر اسب نر سفید در افتتاحیه

قوس‌النصر تلاشی است برای ایجاد شباهت تلویحی صدام با امام حسین (Makia, 2004: 14)؛ چنانکه مکيه متذکر می‌شود، حتی یکی از شمشیرهای قوس‌النصر در ماکت این بنا ذوالفقار است، اما شاید به دلایل زیبایی‌شناختی از بنا حذف شده باشد (ibid: 11).

ایجاد تشابه میان صدام و سعد ابن ابی‌وقاص که نزد اهل سنت به‌عنوان یکی از صحابه پیامبر (ص) مورد احترام است نیز از دیگر مواردی است که گفتمان اسلامی را مفصل‌بندی می‌کند. در یکی از نقاشی‌های دیواری تصویر صدام در یک سو و تصویر سعد ابن ابی‌وقاص در سوی دیگر قرار گرفته و جنگ علیه ایران (در گفتمان بعث: قادیسیه صدام) و حمله اعراب مسلمان در کنار یکدیگر تصویر شده است و نوشته شده: «الرجال هم الرجال ... من قادیسیه سعد الی قادیسیه صدام» (Makiya, 2004: 11).

در واقع، مفصل‌بندی نشانه‌های متعلق به گفتمان شیعی و اسلامی کارکردی مشروعیت‌بخشانه به گفتمان ناسیونال-سوسیالیستی بعث دارند (ر. ک: Lewental, 2014: 899)؛ به عبارت دیگر، ارجاع به یک مرجع مقتدر (در اینجا سنت اسلامی) به اهداف و کنش‌های حزب بعث مشروعیت می‌بخشد (در باره شیوه‌های مشروعیت‌بخشی؛ ر. ک: Van Leeuwen, 2007).

نکته تاریخی دیگر که در پیوند با متون داستانی جنگ اهمیت دارد به روایات مختلف درباره «خلق عرب» مربوط است. پس از انقلاب اسلامی گروه‌های مختلفی درباره وضعیت مردم عرب خوزستان وارد عمل می‌شوند. برخی از این گروه‌ها متأثر از ایدئولوژی حزب بعث هستند. این گروه‌های مختلف خود را حامی «خلق عرب» معرفی می‌کنند. رواج اصطلاح «خلق» را می‌توان متأثر از نفوذ گفتمان‌های چپ در ایران از یک سو و گفتمان سوسیالیستی بعث از سوی دیگر در نظر گرفت. بعضی از این گروه‌ها در تلاش برای جدایی خوزستان از ایران هستند. حزب بعث نیز چنانکه پیشتر اشاره شد، حدود سال‌های تأسیس، اهواز را به عنوان یکی از مشکلات عراق طرح کرده بود و در زمان صدام نیز خوزستان را تحت عنوان «عربستان» بخشی از سرزمین‌های عربی معرفی می‌کند. حکومت بعثی در تبلیغات خود در برنامه «صدای قادیسیه از اهواز» مردم عرب خوزستان را مخاطب قرار می‌دهد و از ظلم ایرانیان بر مردم عرب اهواز و انسجام شگفت‌انگیز [آن‌ها] با اعراب عراق، زیر پرچم قادیسیه جدید اعراب، قادیسیه صدام سخن

می‌گوید (Lewental, 2014: 893). البته همه گروه‌های چپ مدافع خلق عرب، جدایی طلب نبوده‌اند و حتی بعضی از آنان بر گروه‌های جدایی طلب خرده می‌گرفته‌اند. برای نمونه، می‌توان به گروهی تحت عنوان «رزمندگان آزادی طبقه کارگر» اشاره کرد که در رساله‌ای تحت عنوان گزارشی از اوضاع اقتصادی-سیاسی و فرهنگی خلق عرب ایران (بی‌تا)، ضمن اظهار مواضع مارکسیستی بر تجزیه طلبان خرده می‌گیرد.

۴. تحلیل داده‌ها

۴-۱. ناسیونالیسم ایرانی در داستان‌های جنگ

در متون داستانی جنگ از جهات مختلفی شاهد طرح جنبه‌هایی مرتبط با گفتمان ناسیونالیسم (شامل خرده گفتمان پهلوی) هستیم. در غالب موارد می‌بینیم که این گفتمان به چالش کشیده می‌شود، اما در مواردی نیز در این آثار نشانه‌هایی از گفتمان ناسیونالیسم مفصل‌بندی می‌شود. در ادامه به جنبه‌های مختلف مرتبط با گفتمان ناسیونالیسم ایرانی پرداخته می‌شود.

۴-۱-۱. برتری نژادی

«برتری نژادی» به خصوص نسبت به قوم عرب^۱ به عنوان غیر، یکی از نشانه‌های برجسته در ناسیونالیسم ایرانی است. در میان آثار بررسی شده، شاهد مفصل‌بندی این نشانه در «چلچله‌ها» نوشته گلابدره‌ای (۱۳۹۶) هستیم. در این داستان می‌بینیم که فرمانده بسیجی به رزمندگان بسیجی، شامل عزیز (شخصیت اصلی داستان) و همراهان او، چنین می‌گوید: «بنی صدر آمد و این یه مشت عرب خوش خور شیر شترخور سوسمارخور صدام حسینی رو هم همراهش آورد و ۶ تا شهر رو هم تقدیمشون و مفت مفت گفت بفرمایید» (همان: ۴۰ و نیز ر. ک همان: ۴۶ و ۴۸). با هم آبی واژه «عرب» با «شیر شترخور» و برچسب‌های توهین‌آمیز دیگر از کاربردهای زبانی خاصی است که سوژه‌های ناسیونالیسم ایرانی علیه نژاد عرب استفاده می‌کنند. قاعدتاً نیروهای بسیجی سوژه‌های

۱. مسلماً نگارندگان با هرگونه تحقیر و توهین و تبعیض نسبت به گروه‌های مختلف، اعم از اقوام و نژادها، کاملاً مخالف هستند و توهین و تحقیر و تبعیض را تبیح می‌کنند؛ نقل کاربردهای توهین‌آمیز موجود در آثار بررسی شده صرفاً به قصد آشکار کردن جنبه‌های ایدئولوژیک متون داستانی جنگ است و نه بازتولید مناسبات تبعیض‌آمیز. و اتفاقاً در این پژوهش غرض از نقل این کاربردها، ضمن نقد آنها، آشکار کردن این تبعیض‌هاست.

گفتمان ناسیونالیسم ایرانی نیستند و کاربرد چنین برچسب‌هایی در بیان فرمانده بسیجی با اندیشه‌های انقلابی و فرامرزی آنان همخوان نیست. این نکته با بدیهی انگاشته شدن موضع‌گیری‌های نژادی در ارتباط است؛ یعنی برتری نژاد ایرانی نسبت به نژاد عرب به دانشی مسلم و بدیهی برای بسیاری از مردم ایران تبدیل شده است و چنین موضعی را منطبق با عقل سلیم می‌دانند (دربارۀ عقل سلیم ر. ک: Van Dijk, 1998). این است که حتی در چهارچوب اندیشه‌هایی که هیچ نسبتی با مسائل نژادی ندارند نیز این مفاهیم بازتولید می‌شود. ذکر این نکته لازم است که در همین اثر، خرده‌گفتمان پهلوی به چالش کشیده می‌شود. همین فرمانده بسیجی در جای دیگر (همان: ۴۳) به بازنمایی مثبت نیروهای بسیجی و بازنمایی منفی نیروهای ارتش شاهنشاهی می‌پردازد.

در «دختران ا. پی. دی» نوشته محمدی (۱۳۹۶) نیز راوی درباره پدر خود چنین می‌گوید: «پدرم خواهری داشت که با مردی عرب ازدواج کرده بود و در ماهشهر زندگی می‌کرد. ولی ما با آن‌ها رفت و آمد چندانی نداشتیم. به دلیل تعصب ایرانی پدرم، اسم تک‌تک بچه‌های خانواده ما ایرانی بود» (دربارۀ نام‌ها ر. ک: بخش ۱-۴-۳). براساس این روایت، می‌توان به طور تلویحی رابطه‌ای میان تعصب نژادی پدر و رابطه نداشتن خانواده او با خانواده خواهرش استنباط کرد. تأکید راوی بر «عرب» بودن شوهر عمه‌اش و اشاره به «تعصب ایرانی» او این تلقی را درباره پدر تقویت می‌کند. البته با توجه به کاربرد واژه «تعصب» و نیز ماجراهایی که بعداً در تغییر نام می‌بینیم باید گفت که راوی به بازنمایی منفی سوژه‌های گفتمان ناسیونالیسم ایرانی، از جمله پدرش، می‌پردازد.

در «طریق بسمل شدن» نوشته دولت‌آبادی (۱۳۹۷) که از داستان‌های جنگ متفاوت با جریان غالب داستان جنگ در ایران است نیز شاهد مفصل‌بندی گفتمان ناسیونالیسم و اشارات تلویحی به برتری ایرانیان نسبت به اعراب به منظور مقابله با ناسیونالیسم عربی هستیم. در این اثر، ایرانیان از نظر اخلاقی نسبت به اعراب برتری دارند؛ ایرانیان نسبت به اسیر دشمن ملاحظت دارند، اما عراقی‌ها نه. در مقاطع تاریخی مختلف به جنایات اعراب اشاره می‌شود: کشتار مردم بیگناه در حمله سال ۶۳۳ میلادی و جنایات مختلف در جنگ ایران و عراق. این موارد از زبان کاتبی عرب بیان می‌شود که قرار است براساس خواسته سرگردی عراقی حقایق را درباره اسیری ایرانی که به دست هم‌بندی‌هایش کشته شده،

تحریف کند تا حکومت عراق بتواند از آن استفاده تبلیغاتی کند. این کاتب به سبب آنکه ریشه‌ای ایرانی دارد، قادر به انجام چنین کاری نیست؛ ریشه او به برمکیان می‌رسد که به استقرار خلافت عباسی یاری رساندند و سنت‌های باستانی ایرانی مانند نوروز را در حکومت عربی پاس داشتند، اما به دست خلیفه عباسی به قتل رسیدند. در عمده موارد در این اثر ایرانیان، مظلوم (بجز مواردی معدود مانند خیانت ایرانیان به خودشان) و اعراب، ظالم بازنمایی می‌شوند و این برتری اخلاقی دائمی به طور تلویحی ایده برتری ایرانیان نسبت به اعراب را بازتولید می‌کند.

۴-۱-۲. تخطئه گفتمان پهلوی در چهارچوب ناسیونالیسم

در «طالع بازیافته» نوشته شکوئی (۱۳۷۱) از یک سو می‌بینیم که راوی، صاحب‌منصبان حکومت پهلوی را افرادی نالایق می‌داند. او یکی از تیمسارهای بسیار قدرت‌مند ارتش را به صورت منفی بازنمایی می‌کند. راوی این تیمسار و امثال او را با سرداران عصر هخامنشی مقایسه می‌کند: «همین گونه زندگی‌های سرداران و فرماندهان بود که امپراتوری متمدن کوروش پارسی را بر باد داد. اگرچه حاشا، حاشا اگر بخوایم آن سرسلسله را با این سرسلسله - اگرچه در مثال - مقایسه کنم» (همان: ۴۳). در این بخش می‌بینیم که راوی با ایجاد تقابل میان «کوروش» و «رضاشاه»، کوروش را تکریم و رضاشاه را تحقیر می‌کند. این تکریم تمدن باستانی و شاهان باستانی، مانند کوروش در چهارچوب گفتمان ناسیونالیسم قابل تفسیر است. همچنین در جایی دیگر، راوی به پیشینه پرافتخار ایرانیان اشاره می‌کند و ضمن آن گفتمان پهلوی را به چالش می‌کشد: «افسوس که ما ایرانی‌های شایسته و لایق خیلی بیشتر از این حرف‌ها بوده‌ایم. [...] همه چیز باژگون است. همه چیز پلید است. [...] ما هشت‌اسبه به سوی دروازه‌های جهنم می‌تازیم که به درک واصل شویم. آیا ملتی شایسته و پرافتخار بیشتر از این هم هست می‌تواند بدبخت و بی‌شخصیت و خودباخته شود؟» (همان: ۴۰). تعبیر «به سوی دروازه‌های جهنم» استهزا و نقد تعبیر محمدرضا پهلوی است که کتابی تحت عنوان به سوی تمدن بزرگ نوشت. راوی با این نقیضه‌سازی گفتمان پهلوی را تخطئه می‌کند. هم‌آیی «ملت [ایران]»

۱. تأکید در این مورد و تمام موارد نقل‌شده در مقاله از نگارندگان است.

با «پرافتخار» و «شایسته» و «لایق» و نیز قرار گرفتن «خیلی بیشتر از این‌ها» در جایگاه وصف فرآیند رابطه‌ای برای حامل «ما ایرانی‌های شایسته» که تأکیدی بر گذشته درخشان ایرانیان است، امکان تفسیر ناسیونالیستی از متن را فراهم می‌کند. در واقع، متن، ناسیونالیسم ایرانی افراطی را در تعارض با وطن‌پرستی می‌داند (برنامه‌های پیشرفت ناسیونالیسم افراطی منجر به عقب‌ماندگی وطن شده است) و ناسیونالیسمی میانه یا کمینه را مفصل‌بندی می‌کند که حقوق ملت را فدای ارزش‌های ناسیونالیستی نمی‌کند.

۴-۱-۳. کشمکش ایدئولوژیک در گزینش نام

با تبدیل ناسیونالیسم به ایدئولوژی رسمی حکومت پهلوی رفته رفته شهروندان تبدیل به سوژه‌های گفتمان ناسیونالیسم ایرانی می‌شوند. ارزش‌های ناسیونالیستی گسترش پیدا می‌کند و کنش‌های اجتماعی در چهارچوب این ارزش‌ها صورت می‌گیرد. این مسئله حتی در گزینش نام شهروندان نیز تأثیر می‌گذارد. چنانکه اشاره شد، ناسیونالیست‌ها بر شکوه باستانی از دست رفته و ضرورت احیای آن تأکید می‌کنند. رضاشاه به عنوان حامی اصلی ایدئولوژی ناسیونالیسم به فرهنگ ایران باستان توجه ویژه دارد و سلطنت خود را در ادامه سلطنت باستانی ایران جلوه می‌دهد و مطلوب خود را ایجاد حکومتی با شکوه و قدرت حکومت ساسانیان تصویر می‌کند. بر همین اساس است که او نام خانوادگی «پهلوی» را برای خود برمی‌گزیند. او نام خانوادگی‌ای را انتخاب می‌کند که اولاً فارسی است و ثانیاً جنبه‌ای مهم از تاریخ ایران باستان را بازنمایی می‌کند. این شیوه انتخاب نام در میان شهروندان نیز گسترش پیدا می‌کند. در «دختران ا. پی. دی» نوشته محمدی (۱۳۹۶)، پدر راوی که تعصب ایرانی دارد، نام فرزندان خود را از میان نام‌های ایرانی انتخاب می‌کند (دربارۀ برتری نژادی ر. ک: بخش ۴-۱-۱) و از گذاشتن نام عربی بر فرزندان خودداری می‌کند؛ این نام‌گذاری، تقابل ایرانی/عربی را برجسته می‌کند. براساس همین کشمکش‌های گفتمانی است که «میترا» نام خود را به «زینب» تغییر می‌دهد (همان: ۶۰). «میترا» نامی مرتبط با فرهنگ ایران باستان است؛ پدر با نام‌گذاری خود کنشی در چهارچوب گفتمان ناسیونالیسم انجام داده است. پس از انقلاب اسلامی که گفتمان ناسیونالیسم در تقابل با گفتمان اسلامی شکست می‌خورد و گفتمان اسلامی بر گفتمان‌های رقیب سلطه پیدا می‌کند، نام‌گذاری فرزندان نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد و

بسامد نام‌های اسلامی و شخصیت‌های برجسته تاریخ اسلام و تشیع افزایش پیدا می‌کند. در همین چهارچوب است که «میترا» نام خود را به «زینب»، که نامی اسلامی و شیعی است، تغییر می‌دهد و به این ترتیب تقابل معنایی ضمنی میان «میترا» و «زینب» ایجاد می‌شود؛ تقابلی که مبتنی بر تقابل اسلامی/ ایرانی است.

در آثار دیگر نیز شاهد این تقابل ایدئولوژیک میان نام‌ها هستیم. در «شاهین کوهستان» نوشته جعفریان (۱۳۸۷) می‌بینیم که چهار افسر ارتشی درباره جنبه‌های مثبت شخصیت آشناسان گفت‌وگو می‌کنند. یکی از افسرها می‌گوید: «اصلاً چرا باید اسم افسری مثل او حسن باشد؟ چرا اسمش منوچهر نیست؟» (همان: ۱۰) و دیگری این سخن را تأیید می‌کند. در اینجا نیز تقابل معنایی ضمنی‌ای میان دو نام «حسن» و «منوچهر» البته به سود ارزش‌های اسلامی ایجاد می‌شود. در داستان «طلوع در مغرب» نوشته گل محمدی (۱۳۹۶) شخصیت منفی داستان «جمشید» نام دارد (البته بعداً به شخصیتی مثبت تبدیل می‌شود)؛ او نیز سوژه گفتمان پهلوی است و با انقلاب اسلامی مخالف است. جمشید نیز نام پسرانش را «فریدون» و «فرامرز» و «فربرز» می‌گذارد، اما پسرانش از نامشان «بیزار» (همان: ۱۲) می‌شوند و نامشان را به «میثم»، «مقداد» و «علی» تغییر می‌دهند (همان: ۱۰-۱۲). در «وقتی مهتاب گم شد» نوشته حسام (۱۳۹۴) نیز این تقابل ایدئولوژیک میان نام‌ها را می‌بینیم. شخصیت اصلی، یعنی علی خوش‌لفظ در اصل جمشید نام دارد. جمشید نیز از نام خود «بیزار» است (همان: ۴۷) و آن را به «علی» تغییر می‌دهد.

در آثار مختلف می‌بینیم که سوژه‌های گفتمان پهلوی که با انقلاب اسلامی مخالف هستند، نام‌هایی ایرانی دارند. در داستان «صخره‌ها و پروانه‌ها» نوشته خسروشاهی (۱۳۹۵)، یکی از شخصیت‌های منفی تأثیرگذار «جمشید» است. او پسر یکی از مقامات عالی‌رتبه ارتش پهلوی است و خود با نیروهای ساواکی و نیز پدرش در ارتباط است و حتی آن‌ها او را به این کار گمارده‌اند. او با فرمان آن‌ها به اشاعه مارکسیسم می‌پردازد. البته قاعدتاً سوژه‌های گفتمان پهلوی ارزش‌هایی متعارض با نیروهای مارکسیست دارند.

۴-۱-۴. ضدیت با شرع

پیشتر گفته شد که ناسیونالیست‌های ایرانی دین اسلام را به عنوان یکی از عوامل عقب‌ماندگی ایران تصویر می‌کنند. بر همین اساس، ممکن است با جنبه‌های مختلف

شریعت مخالف باشند. سوژه‌های گفتمان اسلامی، با توصیف این نگرش و کنش، تصویری منفی از ناسیونالیست‌ها ارائه می‌کنند. در آثار مختلف جنگ، این بازنمایی منفی را می‌توان مشاهده کرد. در بازنمایی منفی از آن‌ها این ستیز با شریعت با جنبه‌های اخلاقی و قانونی نیز همراه می‌شود و به این ترتیب از چند وجه شاهد تصویری منفی از آن‌ها هستیم. در داستان «طلوع در مغرب» نوشته رنجبر گل محمدی (۱۳۹۶)، زینت به جمشید که ناسیونالیست و هوادار حکومت پهلوی است و از انقلاب اسلامی ناراضی است، فساد اخلاقی او پیش از انقلاب را یادآوری می‌کند و انقلاب را عامل از بین رفتن این فسادها می‌داند (همان: ۴). پیش از انقلاب، زمانی که قرار است حسینیه‌ای بسازند و از جمشید تقاضای ماشین برای خاک‌برداری می‌کنند به دروغ می‌گویند ماشین‌هایش خراب است در حالی که در همان روزها ماشین‌هایش مشغول خاک‌برداری در شمال شهر برای ساخت کاباره هستند.

حکومت پهلوی نسبت به حجاب بی‌اعتناست و این مسئله مبنایی برای بازنمایی منفی خرده‌گفتمان پهلوی توسط راویان متشرع است. در «آب هرگز نمی‌میرد» نوشته حسام (۱۳۹۶) می‌بینیم که یکی از چیزهایی که راوی و برادرش را در تهران بسیار آزار می‌دهد بی‌حجابی است: «در بسیاری از خانه‌ها زنان و دختران پایبند به حجاب نبودند. صدای بلند موسیقی که به گوش ما ناآشنا بود گاهی ساختمان را برمی‌داشت» (همان: ۳۳). کار در غربت برای آن‌ها سخت است و آنچه از کار برای آن‌ها سخت‌تر است «ناملایمات فرهنگی» است: «بسیاری از زنان و دختران سر لخت بودند. کار می‌کردیم و عذاب می‌کشیدیم» (همان: ۳۳).

در «گلگون‌تر از خورشید» نوشته جیروودی (۱۳۸۶) نیز به این نکته اشاره می‌شود. درباره فاطمه، دختر محمدرضا، وقتی بزرگ می‌شود چنین روایت می‌شود: «وقتی زندگی بی‌بند و بار قبل از انقلاب را، که زیاد از آن شنیده بود، پیش خود مجسم می‌کرد و آزادی‌های فراوانی که جوانان داشتند و همه تبلیغات سوئی که وجود داشت و پدرش را که از منجلا ب خود را نجات داده بود، متعجب می‌شد. پدرش چگونه تغییر کرده و چگونه اشاعه‌گر ارزش‌ها برای نسل‌های بعد شده است؟» (همان: ۱۷۴). چنانکه در این بخش ملاحظه می‌شود، «زندگی [قبل از انقلاب]» با «بی‌بند و بار» هم‌آیند شده است.

همچنین، «آزادی» نیز با «بی‌بند و بار» هم‌آیند است؛ یعنی «زندگی بی‌بند و بار» نتیجه «آزادی فراوان» است. در ادامه این بازنمایی منفی به «تبلیغات سوء» علیه ارزش‌هایی که با این سبک زندگی مخالف بود؛ یعنی زندگی سنتی و اسلامی نیز اشاره می‌شود. در «وقتی مهتاب گم شد» نوشته حسام (۱۳۹۴) به سفر فرح دیبا به همدان اشاره می‌شود. راوی قصد دارد شیطنتی کند: «آهسته آهسته رفتم زیر یک میز [...] دقایقی بعد کسی انگار داشت میوه و مشروب روی میز می‌چید». در همین بخش می‌بینیم که راوی با ذکر واژه «مشروب» به‌عنوان پذیرایی معمولی از افراد خانواده سلطنتی، تصویری منفی از آن‌ها و حکومت پهلوی به‌صورت کلی برای مفسران مسلمان و انقلابی ارائه می‌کند.

۴-۱-۵. تجددگرایی

یکی از جنبه‌های بسیار مهم در گفتمان ناسیونالیسم ایرانی «تجددگرایی» است. در بعضی از داستان‌های جنگ این تجددگرایی حکومت پهلوی به‌چالش کشیده می‌شود. در «گلگون‌تر از خورشید» نوشته جیرانی (۱۳۸۶) به تبلیغات و شعارهای حکومت پهلوی درباره پیشرفت ایران و ادعای تمدن اشاره می‌شود، اما بر این نکته هم تأکید می‌شود که این شعارها با زندگی مردم عادی فاصله بسیار دارد. براساس روایت این داستان، این ادعا در مورد پیشرفت و تمدن با تبعیض همراه است؛ کسی که با حکومت است زندگی‌اش سامان دارد و اگر کسی بخواهد مستقل باشد در تنگنای اقتصادی قرار می‌گیرد. در «طالع بازیافته» نوشته شکوئی (۱۳۷۱) نیز می‌بینیم که به‌واژه‌گونه شدن ارزش‌ها در کنار تبلیغات حکومت درباره پیشرفت و تمدن اشاره می‌شود (ر. ک: بخش ۴-۱-۲). در «همت» نوشته عزیزی (۱۳۹۲) نیز شعارهای حکومت درباره پیشرفت و تمدن به استهزا گرفته می‌شود و با تمسخر شعار حرکت به‌سوی دوازده‌های تمدن تقابلی معنایی میان «فقر [ملت]» و «تمدن» ایجاد می‌شود. در «آیین عشق» نوشته رنجبر گل‌محمدی (۱۳۸۰) نیز این تجددگرایی نقد می‌شود. در بخشی از داستان (همان: ۸۵-۸۶)، بلقیس بر خویشاوندان سرهنگ پهلبد که هوادار حکومت پهلوی هستند، خرده می‌گیرد که تجدد را در کنار گذاشتن چادر می‌بینند. در این روایت بلقیس که خویشاوندان پهلبد را با برچسب «اجق و جق» توصیف می‌کند، تصویری منفی از ناسیونالیست‌های تجددگرای هوادار حکومت پهلوی ارائه می‌کند. به

مخصوص می‌بینیم که آنچه در تقابل با این تجددگرایی قرار می‌گیرد، نشانه‌های گفتمان شیعی است.

۴-۱-۶. غرب‌گرایی

یکی از جنبه‌های بازنمایی منفی از حکومت ناسیونالیستی پهلوی در بعضی از آثار جنگ، غرب‌گرایی این حکومت است. در این آثار، حکومت پهلوی وابسته به غرب به مخصوص آمریکا، تصویر می‌شود. بسیاری از شخصیت‌های منفی که گرایش‌های ناسیونالیستی دارند، نگاهی مثبت به غرب دارند. در داستان «طلوع در مغرب» نوشته رنجبر گل‌محمدی (۱۳۹۶)، جمشید که از وضعیت کشور پس از انقلاب ناراضی است، می‌خواهد به انگلیس مهاجرت کند و آنجا سوپرمارکت راه بیندازد. میثم با توجه به هواداری پدر از حکومت پهلوی به طعنه به او می‌گوید که به جای این کار بنگاهش را تبدیل به سوپرمارکت کند و نام آن را هفده شهریور بگذارد. جمشید اطلاعات سیاسی خود را از «رادیو آمریکا» می‌گیرد. ارجاع به رادیو آمریکا از این نظر اهمیت دارد که از نظر انقلابیون، آمریکا همواره از شاه حمایت می‌کرده است. علاوه بر این، می‌بینیم که جمشید قصد دارد به انگلیس مهاجرت کند؛ کشوری که از عصر قاجار به خاطر سیاست‌های استعماری خود در شرق در نگاه مردم ایران وجهه‌ای بسیار منفی دارد.

نقد غرب‌گرایی در «طالع بازیافته» نوشته شکوئی (۱۳۷۱) نیز مشاهده می‌شود. در آنجا راوی اتفاقاً با چند افسر آمریکایی که در خانه‌ای مجلل در تهران سکونت دارند، مواجه می‌شود. آن‌ها درباره‌ی آسایش خود در ایران می‌گویند؛ یکی از آن‌ها می‌گوید که ایران برای آن‌ها مانند وطن دوم است؛ «ما در اینجا تمام امتیازات وطن خودمان را داریم. البته بدون محدودیت‌ها و معایب آن» (همان: ۴۷). در روایت این اثر، قدرت آمریکایی‌ها به حدی است که عالی‌ترین نیروهای ارتش شاهنشاهی؛ یعنی افرادی که نماد قدرت حکومت ناسیونالیستی پهلوی هستند در برابر آنان مطیع‌اند. به این ترتیب، براساس این روایت، استقلال کشور از بیگانگان و حکومت مقتدر از مطلوبات ناسیونالیست‌های ایرانی بوده است، اما توجه به غرب نتیجه‌ی معکوس داده است. در داستان «مقاومت در سوسنگرد» نوشته یاحسینی (۱۳۹۳) نیز به رفتارهای «نژادپرستانه»، «متکبرانه» و «استعمارگرانه» آمریکایی‌ها با افسران و درجه‌داران ارتشی اشاره می‌شود.

غرب‌گرایی شخصیت‌های منفی که سوژه گفتمان پهلوی هستند در بعضی دیگر از داستان‌های جنگ نیز مشاهده می‌شود. در «صخره‌ها و پروانه‌ها» (خسروشاهی، ۱۳۹۶) نیز می‌بینیم که سوژه‌های گفتمان پهلوی به نحوی نمادین با آمریکا در ارتباط هستند. جمشید، شخصیت منفی داستان که تحت فرمان مقامات ارتش پهلوی، نیروهای چپ ضدانقلاب را رهبری می‌کند، خود اورکتی آمریکایی به تن دارد و ماشینی گران‌قیمت سوار است. در داستان کوتاه «در آن روزهای جنگ» نوشته عباس‌پور تمیجانی (۱۳۹۰) نیز سرهنگ خشنود که پس از انقلاب از ارتش اخراج شده است، خانواده خود را به آمریکا فرستاده است. در «آیینۀ عشق» نوشته رنجبر گل‌محمدی (۱۳۸۰) نیز فرحناز، دختر سرهنگ پهلبد به آمریکا می‌رود و در آنجا به طرزی غیرعادی از دنیا می‌رود.

۲-۴. ناسیونالیسم عربی در داستان‌های جنگ فارسی

طرح جنبه‌های مختلف ناسیونالیسم عربی یکی از مضامین پربسامد در داستان‌های جنگ فارسی است؛ این موارد اساساً با تخطئه ناسیونالیسم عربی همراه است. در ادامه، جنبه‌های مختلف ناسیونالیسم عربی در داستان‌های جنگ فارسی و واکنش نویسندگان این آثار به این جنبه‌ها تشریح می‌شود.

۱-۲-۴. تقابل اعراب ایران و عراق

یکی از شیوه‌های تخطئه گفتمان بعث تأکید بر وجود تمایز میان مردم عرب ایران و عراق است؛ این تمایز در صورت تجاوز نیروهای عراقی تبدیل به تقابل می‌شود. نمونه برجسته این وضعیت در داستان «آتش در خرمن» نوشته فتاحی (۱۳۹۱) مشاهده می‌شود. این داستان در محیط مناطق عرب‌نشین ایران جریان دارد و شخصیت‌های داستان بیشتر عرب ایرانی هستند. در جایی از داستان خیر می‌رسد که ارباب طالب با مردی «غریبه» (همان: ۲۰ و ۲۲ و ۲۳) که «لهجه مخصوص» دارد (همان: ۲۰ و ۲۳ و نیز به صورتی دیگر در همان: ۳۷-۳۸) به روستای مالکیه می‌آید. هم‌آیندی «لهجه مخصوص» و «غریبه» با «عراقی» تمایزی میان عرب‌های ایرانی و عرب‌های عراقی ایجاد می‌کند. به طور مکرر در متن به این لهجه متفاوت اشاره می‌شود؛ یعنی می‌توان آن را موتیفی دانست که به شکلی معنی‌دار در متن تکرار می‌شود و به شیوه‌های مختلف بر تفاوت مردم عرب ایرانی با

عرب‌های عراق تأکید می‌کند. در ادامه داستان، تقابل میان مردم عرب ایران و نیروهای عراقی تشدید می‌شود. نیروهای عراقی با مقاومت مردم عرب ایران مواجه می‌شوند و همین افسر عراقی درخواست نیروی زرهی می‌کند و در پاسخ به ارباب طالب که از او می‌خواهد درخواستش را لغو کند، می‌گوید: «همین عشایر عرب و به قول شما طرفداران ما، در حمیدیه، نیروهای ما را تار و مار کرده‌اند. از دیشب تا حال، نیروهای ما در حال عقب‌نشینی هستند. پس کو آن استقبال که قرار بود از ما بشود؟» (همان: ۸۲).

۴-۲-۲. رد امت عربی واحده

چنانکه اشاره شد، «امت عربی واحد» آرمانی است که حزب بعث مطرح می‌کند و می‌کوشد آن را محقق کند و حتی شعار این حزب است. در «غروب آبی رود» نوشته خسروشاهی (۱۳۸۷) ایده «امت عربی واحد» نقد شده است. راوی در بخشی از داستان چنین می‌گوید: «بیداد جنگ‌افروزان با شعار «امت عربی واحد» تنها نقبی است زیرزمینی و مناسب برای موش‌های کور. [...] شده‌اند نردبان صعود ستارگان زمینی، مثل حمید آقای باکری و دیگران. شده‌اند هیزم بیار آتش نمرود تا برای حضرت ابراهیم علیه‌السلام گلستانی بسازد خدای ابراهیم» (همان: ۱۶). او هواداران این شعار را با برچسب «جنگ‌افروز» و «موش کور» به صورتی منفی بازنمایی می‌کند. همچنین با ایجاد تقابل ابراهیم/نمرود نیروهای خودی را «ابراهیم» و دشمن را هواداران «نمرود» تصویر کرده است. به این ترتیب با این تقابل که مبتنی بر تقابل ایمان/کفر است از گفتمان بعث مشروعیت‌زدایی می‌کند. در داستان «آتش در خرمن» نوشته فتاحی (۱۳۹۱) نیز مفصل‌بندی نشانه «امت عربی واحده» به نحوی متفاوت در سخن هواداران حکومت عراق مشاهده می‌شود. ارباب طالب خطاب به مردمی که به خانه دعوت کرده است، می‌گوید عراقی‌ها می‌خواهند ما را از دست «مجوس‌ها» (ر. ک: بخش مشروعیت‌زدایی با گفتمان اسلامی) نجات دهند؛ او بر طلب «خودمختاری» تأکید می‌کند و می‌گوید که «خلق عرب» باید به «دامن مادر خود» («مادر» استعاره از جهان عرب است) برگردد (همان: ۲۱). به این ترتیب طالب که سوژه گفتمان بعث است، همزمان نشانه «خلق» را از گفتمان چپ و «امت واحده عرب» را از گفتمان ناسیونالیسم عربی مفصل‌بندی می‌کند، چنانکه در گفتمان بعث نیز این ترکیب مشاهده می‌شود.

۴-۲-۳. کشمکش ایدئولوژیک بر سر اسامی جغرافیایی: مواجهه استدلال‌های تاریخی

چنانکه پیشتر نیز اشاره شد، حزب بعث از آغاز تأسیس بر منطقه خوزستان انگشت می‌نهد و آن را به عنوان یکی از مسائل عراق مطرح می‌کند. آن‌ها تأکید دارند که مردم این منطقه عرب و تحت ظلم ایران هستند و نام اصلی این منطقه را «عربستان» می‌دانند. در رمان «بیست سال تنهایی» نوشته معظمی گودرزی (۱۳۹۰)، راوی می‌کوشد به نحوی عقلانی و مبتنی بر دلایل تاریخی این مدعا را رد کند. راوی داستان، رضا به خوزستان اعزام می‌شود و در آنجا می‌بیند که بعضی از دوستانش داده‌هایی تحریف شده از تاریخ ایران و خوزستان بیان می‌کنند که نتیجه تحقیقات نویسندگان مصری است. این آثار با این هدف تألیف می‌شوند که حاکمیت ایران بر خوزستان را زیر سؤال ببرند. دوستی به او می‌گوید که دو نویسنده مدعی شده‌اند که «خوز» در زبان فارسی معنایی ندارد و نام اصلی این منطقه «عربستان» است. رضا (همان: ۱۲۲) برای اثبات باطل بودن مدعی ناسیونالیست‌های عرب استدلال می‌کند که «خوز» به معنای «نیشکر» است و از زمان حکومت‌های باستانی ایران این منطقه و مناطق اطراف آن از جمله بین‌النهرین که هم‌اکنون بخشی از خاک عراق است، تحت حاکمیت ایران بوده است؛ این منطقه تأمین‌کننده نیشکر موردنیاز ایران بوده و از همین رو به «خوزستان» شهرت یافته است.^۱ راوی بر انگیزه استدلال‌کنندگان و علت آن تأکید می‌کند و دو وجه برای جنگ پیش‌رو می‌بیند: «اول نیت شوم رهبران عراق» (انگیزه آن‌ها) و «دوم قلم نویسندگان جاهل» (علت مدعی آن‌ها، یعنی جهل) که به جنگ «وجه‌ای ملی» می‌دهند. به این ترتیب، می‌توان گفت از منظر او مدعی ناسیونالیسم عربی مبنای عقلانی ندارد، بلکه مبتنی بر انگیزه‌ها و علل غیرعقلانی است. البته چنانکه اشاره شد، او می‌کوشد مدعی آنان را نیز با دلایل تاریخی رد کند.

در «طریق بسمل شدن» نوشته دولت‌آبادی (۱۳۹۷) کنش بعثت‌ها درباره نام‌گذاری اماکن جغرافیایی به شکلی دیگر تخطئه می‌شود؛ از یک سو، ناسیونالیسم عربی در ارتباط

۱. دقیق‌تر درباره واژه «خوز» یا «هوز» آن است که این واژه نام قوم ساکن در خوزستان بوده است (ر. ک: حاشیه معین در برهان، ۱۳۴۲: ذیل «خوزستان»).

با بی‌اخلاقی و نقض قوانین بین‌المللی قرار می‌گیرد و از سوی دیگر، نشانه‌هایی از ناسیونالیسم ایرانی به خصوص اماکن جغرافیایی، مفصل‌بندی می‌شوند و به این ترتیب، به صورت تلویحی مدعای عراق درباره‌ی اماکن جغرافیایی ایران تخطئه می‌شود. این موارد به پیوند تاریخی اماکن جغرافیایی با ایران اشاره می‌کنند. برجسته‌ترین مورد جایی است که در روایت کاتب عراقی - ایرانی خطاب به سرگرد عراقی، سازه «شهری که ایرانیان خود در ساخت و پرداخت و نام آن دستی تمام داشتند» هسته‌ی گروه اسمی؛ یعنی «بغداد» را شرح می‌دهد. این نکته درباره‌ی بغداد در جایی است که به تقابل‌های تاریخی ایرانیان و اعراب در عصر خلافت اشاره می‌شود؛ بغداد که مرکز خلافت است خود ساخته ایرانیان است و حتی نام آن نیز ایرانی است. براساس روایت کاتب عراقی، ایرانیان مخالف خلافت عربی بارها به بغداد حمله می‌کنند و در مسیر حمله در «اهواز» تجدید قوا می‌کنند: «ماندگاه‌شان هم اهواز بود. آنجا می‌ماندند، نفس می‌گرفتند، قوای‌شان را تازه می‌کردند و به حرکت در می‌آمدند سوی بغداد. مرکز خلافت. [...] آن گبرهای نورپرست حالا می‌خواهند آنچه را ما به‌شان خورانده‌ایم به‌مان، به خود ما، بخورانند» (دولت‌آبادی، ۱۳۹۷: ۵۱). در این موارد، سرگرد عراقی درباره‌ی ارتباط این اماکن جغرافیایی با ایران اعتراضی نمی‌کند.

در «پایی که جا ماند» نوشته‌ی حسینی‌پور (۱۳۹۱) نیز شاهد کشمکش ایدئولوژیک بر سر اسامی جغرافیایی هستیم؛ راوی ایرانی درباره‌ی نیروهای عراقی می‌گوید: «اقرار می‌کردند که اگر شما مجوس‌ها این جاده را برش نمی‌دادید، تا خفاجیه و محمره پیش می‌رفتیم [...] هنوز عراقی‌ها به خرمشهر محمره، به سوسنگرد خفاجیه، به اهواز ناصریه و به خوزستان عربستان می‌گفتند» (همان: ۲۱۶-۲۱۷).

۴-۲-۴. مشروعیت‌زدایی با گفتمان اسلامی

مفصل‌بندی نشانه‌هایی از گفتمان اسلامی یکی از شیوه‌های مشروعیت‌بخشی به گفتمان بعث و کنش رهبران آن است. براساس روایت این آثار روایی در تبلیغات حزب بعث بر نام‌سلمانی ایرانیان تأکید می‌شود. به این ترتیب، حمله‌ی عراق به ایران شباهت بیشتری به جنگ قادسیه در سال ۱۵ هـ. ق. پیدا می‌کند: «همان‌گونه که اعراب مسلمان به ایرانیان زردشتی حمله کردند، اعراب مسلمان عراق نیز به رهبری صدام برای گسترش اسلام و

نیز محافظت از اعراب در برابر ایرانیان (که در تبلیغات رژیم بعث به صورت «نژادپرست» و «مجوس» تصویر می‌شوند) به آنان حمله می‌کنند. تبلیغات رژیم بعث درباره نژادپرستی ایرانیان و تقابل قومی کهن موجود میان ایرانیان و اعراب در میان مردم عرب منطقه و غرب نیز پذیرفته می‌شود» (ر. ک: 897- 896: Lewental, 2014). در آثار جنگ فارسی، به طور مکرر از زبان نیروهای عراقی اعتقاد به مجوس بودن ایرانیان بیان می‌شود و به طرق مختلف با آن مقابله می‌شود.

در بخشی از داستان «پری نخلستان» نوشته فتاحی (۱۳۸۷) می‌بینیم که صالی با چهار سرباز عراقی مواجه می‌شود. سربازهای عراقی با هم اختلاف دارند. سه نفر از آن‌ها می‌گویند که صالی دشمن است و با دشمنان دیگر فرقی ندارد. یکی از سربازها می‌گوید: «ما آمده‌ایم که با کافر‌ها و مجوس‌ها جنگ کنیم، اما این‌ها که مسلمان‌اند. صدای اذان از مسجدهایشان بلند است. مگر نمی‌شنوید؟» (همان: ۶۲). دو طرف اختلاف با هم درگیر می‌شوند. سربازی که مخالف کشتن و اسیر کردن صالی است، سه نفر دیگر را می‌کشد و خودش هم زخمی می‌شود. در همین بخش می‌بینیم که سربازان شدیداً تحت تأثیر تبلیغات حزب بعث عراق هستند. سربازی که وضعیتی بهتر نسبت به سه نفر دیگر دارد، تحت تأثیر تبلیغات تصور می‌کرده که ایرانیان کافر هستند و به همین دلیل باید با آن‌ها جهاد کرد. حالا که او به ایران آمده است، متوجه شده که ایرانیان هم مثل آن‌ها مسلمان هستند. تأثیر آموزه‌های ناسیونالیسم عربی حتی در همین سرباز نیز مشاهده می‌شود. او «کافر» و «مجوس» را همنشین می‌کند؛ این در حالی است که براساس یک ریشه‌شناسی «مجوس» معرب *māghos* یونانی است؛ صورت اخیر ضبط نویسندگان یونانی از واژه *mogu* در فارسی باستان و «مغ»، یعنی روحانی زردشتی، در فارسی نو است (ر. ک: حاشیه معین در برهان، ۱۳۴۲: ذیل «مغ»). همنشینی این دو واژه در جملات سرباز عراقی در حالی صورت می‌گیرد که زردشتیان خود، موحد هستند، اما ناسیونالیست‌های عرب، براساس تخصم‌های قومی میان عرب و عجم، زردشتیان را به صورت «کافر» بازنمایی می‌کنند. این بازنمایی منفی از ایرانیان و زردشتی‌ها سبب می‌شود که سیاست‌های توسعه‌طلبانه حزب بعث که مبتنی بر آرمان‌های ناسیونالیستی شکل می‌گیرد، مشروع جلوه کند؛ یعنی آموزه‌های دینی برای ناسیونالیست‌ها تبدیل به ابزاری

برای مشروعیت بخشی به گفتمان ناسیونالیسم عربی می شود. سرباز عراقی ای که صالی را نجات می دهد با مفصل بندی گفتمان اسلامی، گفتمان ناسیونالیسم عربی را که «نژاد عرب» گره گاه آن است و آموزه های اسلامی را به عنوان ابزاری برای مشروعیت بخشی به کار می گیرد، تخطئه می کند. به این ترتیب، آنچه ابزاری برای مشروعیت بخشی به گفتمان ناسیونالیسم عربی بوده است خود به مبنایی برای تخطئه و به چالش کشیده شدن آن تبدیل می شود. در مقابل این سرباز، سربازان عراقی سوژه های گفتمان ناسیونالیسم عربی هستند و ایدئولوژی ناسیونالیسم، آن ها را به حمله به ایران واداشته است. برای این افراد مشروعیت بخشی با آموزه های اسلامی ضرورتی ندارد؛ آنان به آموزه های ناسیونالیستی ایمان دارند و بدون آنکه در صحت آن ها تردیدی به خود راه دهند، پسر نوجوان بی گناهی را شایسته مرگ و اسارت می دانند.

در «همه سیزده سالگی ام» نوشته طحانیان (۱۳۹۵) نیز شاهد این بازنمایی منفی ایرانیان توسط بعثیست ها و تقابل شخصیت های ایرانی با این بازنمایی هستیم. یکی از شخصیت هایی که متأثر از تبلیغات حزب بعث براساس باورهای مذهبی با ایرانیان دشمنی می کند، عبدالرحمن است. او اصرار دارد که اسرای ایرانی او را «فرشته عذاب» بخوانند و بنا به روایت راوی بر این باور است که خدا او را فرستاده تا اسرای ایرانی را که «مجوس» و «آتش پرست» هستند، عذاب بدهد (همان: ۱۶۶). چنانکه می بینیم عبدالرحمن که اسرای ایرانی او را در چهارچوب گفتمان دینی با برچسب «ابن ملجم» به صورت منفی بازنمایی می کند با انگیزه های مذهبی ایرانیان را شکنجه می کند.

در جایی دیگر، مهدی، راوی اثر در اردوگاه رمادی پیش از شروع سخنش سوره نصر را در حضور خبرنگاران سودانی می خواند. وقتی خواندن قرآن به پایان می رسد، میان سودانی ها گفت و گو درمی گیرد. یکی از آن ها از مهدی می پرسد: «مگر شما ایرانی ها قرآن هم می خوانید؟» (همان: ۱۷۳) مهدی پاسخ مثبت می دهد و می گوید که ایرانی ها مسلمان هستند. آن ها از سخن مهدی تعجب می کنند؛ او تأکید می کند که رزمندگان ایرانی حامی فلسطین هستند (همان: ۱۷۴)؛ خبرنگاران سودانی از سخنان او ذوق زده می شوند و از او می خواهند که سخنانش را برای آن ها تکرار کند تا مطمئن شوند. به این ترتیب، مهدی به دو طریق مدعای حزب بعث درباره مجوس بودن ایرانیان و

تقابل قومی را رد می‌کند؛ اولاً با خواندن قرآن نشان می‌دهد که آن‌ها مسلمان هستند و ثانیاً با اعلام حمایت از فلسطین نشان می‌دهد که عرب و غیرعرب بودن (یعنی تمایزات نژادی و تقابل قومی کهن میان ایرانیان و اعراب) برای او موضوعیت ندارد.

ذکر این نکته لازم است که مسئله فلسطین از منظر حزب بعث اهمیت بسیاری داشته است؛ آن‌ها در جریان جنگ فلسطین داوطلبانی را به جنگ می‌فرستند (Abu Jaber, 1966: 27). علاوه بر حزب بعث، ناسیونالیست‌های عرب همواره به فلسطین توجه ویژه داشته‌اند (ر. ک: 95-85: Reiser, 1987). بر همین اساس، تأکید راوی بر آمادگی او برای دفاع از فلسطین از کنش رهبران عراق در حمله به ایران مشروعیت‌زدایی می‌کند.

در داستان «آتش در خرمن» نوشته فتاحی (۱۳۹۱) نیز ارباب طالب ضمن تأکید بر ضرورت بازگشت خلق عرب به دامن مادر خود بر «مجوس» بودن ایرانیان تأکید می‌کند (همان: ۲۱). غریبه عراقی در مجلس مهمانی طالب، همانند او، نجات «خلق عرب» تأکید می‌کند و ایرانیان را به عنوان غیر، تحت عنوان «مجوس»، بازنمایی می‌کند (همان: ۲۳). باید توجه داشت که با توجه به دانش زمینه‌ای مخاطب این قبیل آثار و هویت این مخاطب نوعی، بازنمایی منفی ایرانیان به عنوان «کافر» و «مجوس» خود، بازنمایی منفی نیروهای عراقی محسوب می‌شود؛ زیرا مخاطب، این برچسب را صرفاً اتهامی برای مشروعیت‌بخشی به حمله علیه ایران می‌داند و علاوه بر این، مخاطب مسلمان انقلابی برچسب «کافر» و «مجوس» را در ارتباط با نیروهایی که با آنان همدلی می‌کند، بر نمی‌تابد.

در داستان «زیر درخت آلبالو» نوشته اکبری مازندرانی (۱۳۷۱) نیز این مسئله را می‌توان مشاهده کرد. نادر با یکی از اسرای عراقی گفت‌وگو می‌کند و از او می‌پرسد که چرا با برادران همکیش ایرانی خود جنگیده است. اسیر عراقی پاسخ می‌دهد که براساس سخنان فرماندهان تصور می‌کرده‌اند ایرانیان «آتش‌پرست» و «مشرک» هستند و ریختن خون آنان انجام «حکم شرعی» است و پس از آمدن به جبهه متوجه می‌شوند که ایرانیان مسلمان هستند (همان: ۱۱۳).

به طور کلی بیان مجوس و آتش‌پرست بودن ایرانیان از دید عراقی‌ها در داستان‌های بسیاری نمود یافته است که در اینجا فقط به آن‌ها اشاره می‌کنیم. در بخش‌های مختلف «پایی که جا ماند» از زبان عراقی‌ها «ایرانی» با «مجوس» و «آتش‌پرست» هم آیند می‌شود:

«گفت: لعنة الله عليكم ايها الايرانيون المجوس» (حسینی پور، ۱۳۹۱: ۱۱۹ و نیز برای مشاهده نمونه‌های دیگر ر. ک: همان: ۱۳۲، ۱۴۶، ۱۵۸، و ۲۸۲). همچنین در زندان موصل افسر عراقی می‌گوید: «شما مسلمان نیستید؛ مجوسید. ایرانی‌ها همیشه آتش پرست بودند و هستند» (کامور بخشایش، ۱۳۹۴: ۵۸۳-۵۸۴ و نیز ر. ک: همان: ۵۷۹، ۵۸۲، ۶۱۹ و ۶۴۰). در «مقاومت در سوسنگرد» نیز راوی ماجرای افسری عراقی را تعریف می‌کند که برای رهایی از مرگ نیاز به تزریق خون دارد، اما او به سبب تعصب بر سر عراقی بودنش و تلقی‌اش درباره مجوس بودن ایرانی‌ها حاضر نیست خون را بپذیرد و به همین دلیل می‌میرد: «خون شما مجوس‌ها نجس است! من نمی‌خواهم خون ایرانی در رگ‌هایم جاری شود!» (یا حسینی، ۱۳۹۳: ۱۷۷). در «من زنده‌ام» نوشته آباد (۱۳۹۲) نیز به طور مکرر به برچسب بعثیست‌ها مانند «مجوس» و «آتش پرست» علیه نیروهای ایرانی اشاره می‌شود (همان: ۳۶۰، ۳۸۲، ۴۲۵ و موارد دیگر). در «چه کسی لباس مرا پوشید» نوشته شمشیرگرا (۱۳۹۶) نیز به مجوس بودن ایرانی‌ها از منظر بعثی‌ها (همان: ۲۹۱، ۴۶۱، ۵۷۴ و موارد دیگر) اشاره شده است.

۴-۲-۵. بازنمایی منفی جریان‌های مدافع خلق عرب

پیشتر درباره بعضی از جریان‌های سیاسی که با شعار حمایت از خلق عرب، پس از انقلاب، شکل گرفته بودند، توضیح داده شد. در آثار روایی جنگ به صورت دقیق میان گروه‌های مختلف و کنش آن‌ها تمایز ایجاد نمی‌شود، بلکه همه آن‌ها با برچسب «خلق عرب» به صورت منفی بازنمایی می‌شوند. در داستان «پرواز پرستو» نوشته جعفریان (۱۳۹۴) به جریان‌های مدافع خلق عرب اشاره می‌شود. براساس روایت راوی، «مسئله خلق عرب درست بعد از پیروزی انقلاب در خرمشهر مطرح شد. جدا شدن عرب‌ها از فارس‌های خوزستان و پیوستن خوزستان به عراق که کشوری عربی بود، شعار این حزب بود» (همان: ۳۰) و باید توجه داشت که «خلق عرب» حزب نیست، بلکه عنوانی است که بعضی از جریان‌های سیاسی به مردم عرب خوزستان اطلاق می‌کنند و محصول مفصل‌بندی گفتمان چپ است و این جریان‌ها خود با یکدیگر اختلاف داشته‌اند؛ بعضی جدایی طلب بوده‌اند و بعضی دیگر با جریان‌های جدایی طلب خصومت داشته‌اند. در این روایت، همه این

جریان‌ها تحت عنوان «جدایی‌طلبی» به صورت منفی بازنمایی می‌شوند و بر انگیزه‌های قومی آنان که محصول ایدئولوژی ناسیونالیسم عربی است، تأکید می‌شود.

در «خانه‌ام همین جاست» نوشته جعفریان (۱۳۹۸) نیز شاهد روایت وقایع مربوط به گروه‌های مدافع خلق عرب هستیم. در این داستان به این نکته اشاره می‌شود که وقتی صدای انفجار به گوش می‌رسد، راوی و خانواده او گمان می‌کنند که درگیری‌های مسلحانه خلق عرب است. راوی در بخشی از داستان چنین روایت می‌کند: «در جریان درگیری‌های خلق عرب هم با بچه‌های انجمن در اعتراض به توطئه‌هایی که برای جدایی خلق عرب و عجم شده بود، در پنج خرداد ۱۳۵۸ در مسجد جامع تحصن کردیم» (همان: ۸). براساس روایت این اثر، مدافعان خلق عرب میان عرب و عجم تمایز می‌گذارند؛ یعنی تمایزی قومی را براساس ایدئولوژی ناسیونالیسم عربی مطرح می‌کنند. پس از سه روز، تحصن شکسته می‌شود و درگیری آغاز می‌شود: «بلافاصله چندین مجروح آوردند. [...] یکی از آن‌ها پسر سه ساله‌ای بود که هنگام رد شدن از جلوی مسجد امام صادق (ع) تیر به شکمش خورده بود» (همان: ۵). در روز بیست و چهارم تیر سال ۱۳۵۸، «موقعی که مردم زیادی در مسجد جامع برای گوش دادن به سخنرانی در حیاط مسجد جمع شده بودند، با پرتاب یک نارنجک در میان مردم چند نفر مجروح و شهید شدند». در این بخش نیز راوی، جریان‌های مدافع خلق عرب را به صورت منفی بازنمایی می‌کند. با توجه به بخش‌های نقل شده در دو فرآیند مشخص شده؛ یعنی «خورده بود» و «شدند»، کنش‌گر فرآیند حذف شده است. این کنش‌گر محذوف «خلق عرب» یا «مدافعان خلق عرب» است. راوی به جای آنکه بند معلوم به کار ببرد و آن‌ها را به طور صریح به عنوان کنش‌گر ذکر کند، بند مجهول به کار برده است. او به این ترتیب، شرایطی فراهم می‌آورد که خواننده اثر خود، این کنش‌گر را براساس زنجیره وقایع کشف کند و خواننده نیز در فرآیند این بازنمایی منفی با نویسنده همراه شود.

اثر دیگری که در آن ماجرای مدافعان خلق عرب روایت می‌شود «دختران اُ.پی.دی.» نوشته محمدی (۱۳۹۶) است. بنا به روایت محمدی، «آن روزها جو آبادان به خاطر خلق عرب متشنج شده بود. طرفداران خلق عرب می‌خواستند خرمشهر را بگیرند و خلیج عربی درست کنند. آن‌ها بیشتر از گروه‌های دیگر تشنج ایجاد می‌کردند. جایی را آتش

می‌زدند، به خانه مردم حمله می‌کردند». بازنمایی منفی از مدافعان خلق عرب در این اثر صراحت بیشتری نسبت به اثر پیشین دارد. حتی در بند مجهول «شده بود»، «خلق عرب» به عنوان «سبب» فرآیند ذکر شده است. در بندهای معلوم بعدی، می‌بینیم که «طرفداران خلق عرب» کنش‌گر فرآیندهای «می‌خواهند بگیرند»، «ایجاد می‌کردند»، «درست کنند»، «آتش می‌زدند» و «حمله می‌کردند» هستند. براساس موضوع این بندها (تصرف خرمشهر، ایجاد خلیج عربی، آتش زدن خانه، و حمله به مردم)، بازنمایی منفی مدافعان خلق عرب در این بخش به نحوی است که گستره مخاطبان هم‌دل با راوی وسعت می‌یابد و حتی ناسیونالیست‌های ایرانی را نیز شامل می‌شود.

در «علویه نرگس» نوشته بازون (۱۳۹۷) نیز به این موضوع اشاره می‌شود. در این اثر به اختلاف میان دو روایت از شروع جنگ اشاره می‌شود؛ عده‌ای مقصر را ایران و عده‌ای مقصر را عراق می‌دانند. در این رمان تصور گروه اول تخطئه و به اقدامات صدام علیه ایران اشاره می‌شود: «ایران خلق عرب راه انداخت؟ ایران بمب گذاشت توی لوله نفت؟ ایران بمب انداخت توی مسجد جامع؟» (همان: ۷۶). چنانکه در این نقل قول بیان شده است، رژیم عراق، خلق عرب را در ایران راه انداخته است، لوله‌های انتقال نفت را منفجر می‌کند و در مسجد جامع خرمشهر بمب می‌اندازد؛ به این ترتیب، مدافعان خلق عرب نیز به صورتی منفی بازنمایی می‌شوند؛ آن‌ها طبق برنامه حکومت صدام شکل گرفته‌اند و شکل‌گیری آن‌ها هم‌رده با انفجار لوله‌های انتقال نفت و انداختن بمب در مسجد جامع است.

در جای دیگری از این اثر نیز مدافعان خلق عرب به شکلی متفاوت به صورت منفی بازنمایی می‌شوند (همان: ۴۱-۴۲). در این بخش، اولاً «مدافع خلق عرب» هم‌معنا با «مدافع صدام» است؛ کریم غضب (و شاید فوزی نیز) مصداق این هم‌معنایی است؛ یعنی این افراد وابسته به دشمن متجاوز هستند. ثانیاً این افراد دارای سابقه اخلاقی منفی‌ای هستند؛ آن‌ها حتی نسبت به عزیزترین نزدیکان خود بی‌وفا و بی‌اعتنا هستند. کریم غضب برای تکه‌ای نان سر مادر خود را شکسته بوده و فوزی نیز مادر خود را رها کرده بوده است. ثالثاً ارتباطی میان مطالبات فعلی آن‌ها (حمایت از خلق عرب یا صدام) و گفتمان پهلوی وجود دارد؛ آن‌ها پیش از انقلاب سوژه گفتمان پهلوی بوده‌اند. «صدام» زیرشمول مفهوم «شاه» قرار می‌گیرد؛ یعنی رابطه مفهومی ایدئولوژیکی میان «شاه» و «صدام» برقرار

می‌شود. به این ترتیب، همزمان گفتمان خلق عرب و بعث از یک سو و گفتمان پهلوی از سوی دیگر تخطئه می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

در داستان‌های جنگ فارسی به جنبه‌های مختلفی از ناسیونالیسم ایرانی افراطی و خرده‌گفتمان پهلوی از یک سو و ناسیونالیسم عربی و بعثیسم از سوی دیگر اشاره می‌شود. معمولاً در این آثار این دو گفتمان تخطئه می‌شوند. در آثار مختلف، این جنبه‌ها از ناسیونالیسم ایرانی را می‌توان مشاهده کرد؛ از جمله:

۱- در بعضی آثار می‌توان توهین‌ها و تعصبات نژادی علیه اعراب را مشاهده کرد؛ گاه «برتری» نژادی مفصل‌بندی می‌شود و گاه به‌چالش کشیده می‌شود.

۲- گاه خرده‌گفتمان پهلوی در چهارچوب ارزش‌های ناسیونالیستی (در چهارچوب ناسیونالیسم میانه و کمینه) تخطئه می‌شود.

۳- در چند اثر بر سر‌گزینش نام افراد کشمکش‌ی ایدئولوژیک میان گفتمان ناسیونالیستی و اسلامی مشاهده می‌شود؛ سوژه‌های گفتمان ناسیونالیسم نام‌های ایرانی باستانی و سوژه‌های گفتمان اسلامی نام‌های اسلامی را برمی‌گزینند.

۴- در بسیاری از آثار نسبت به تجددگرایی، غرب‌گرایی و ضدیت با شرع در خرده‌گفتمان پهلوی (که مبتنی بر ایدئولوژی ناسیونالیسم افراطی شکل گرفته است) واکنش نشان داده شده و خرده‌گفتمان پهلوی به‌چالش کشیده شده است.

در ارتباط با گفتمان ناسیونالیسم عربی و بعثیسم این جنبه‌ها را می‌توان مشاهده کرد:

۱- ناسیونالیسم عربی می‌کوشد میان اعراب ایران و کشورهای عربی منطقه به خصوص عراق پیوند ایجاد کند، اما نویسندگان داستان‌های جنگ فارسی با ایجاد تقابلی میان اعراب ایران و عراق، ناسیونالیسم عربی را تخطئه می‌کنند.

۲- در ارتباط با مورد قبلی، ناسیونالیست‌های عرب ایده امت عربی واحد را مطرح می‌کنند و نویسندگان آثار داستانی فارسی این ایده را با بازنمایی منفی ایده‌پردازان رد می‌کنند.

۳- در ارتباط با دو مورد قبل، ناسیونالیست‌های عرب نام جغرافیایی عربی مناطق مختلف خوزستان را مستمسکی برای دست‌اندازی به این بخش از ایران قرار می‌دهند؛ نویسندگان

آثار داستانی فارسی با طرح مسائل تاریخی به پیوند این مناطق با تاریخ ایران اشاره می‌کنند و به این ترتیب مدعای ناسیونالیست‌های عرب را تخطئه می‌کنند.

۴- بعثیست‌ها برای مشروعیت‌بخشی به اهداف خود در حمله به ایران به وقایعی مانند حمله به ایران در سال ۱۵ هجری قمری اشاره می‌کنند و ایرانیان را مجوس می‌خوانند و انگیزه آنان را گرفتن انتقام شکست در برابر اعراب تصویر می‌کنند؛ نویسندگان آثار مختلف نسبت به این بازنمایی واکنش نشان می‌دهند و با مفصل‌بندی گفتمان اسلامی از کنش بعثیست‌ها مشروعیت‌زدایی می‌کنند.

۵- پس از انقلاب اسلامی، جریان‌هایی در میان اعراب ایران شکل می‌گیرد که بعضی از آن‌ها جدایی‌طلب هستند؛ نویسندگان آثار مختلف همه این جریانات را جدایی‌طلب تصویر می‌کنند و همه را وابسته به رژیم بعث عراق می‌دانند.

نکته بسیار مهمی که باید به آن توجه کرد هویت نویسندگان و ارتباط این هویت با وضعیت ناسیونالیسم ایرانی و عربی در آثارشان است. عمده ارجاعات در این پژوهش به آثاری اختصاص داشته است که نویسندگان آن‌ها از نظر ایدئولوژیک انقلابی و متشرع هستند. باید توجه داشت که اولاً عمده داستان‌های جنگ فارسی در ایران را نویسندگانی نوشته و نشرانی منتشر کرده‌اند که چنین هویتی دارند. ثانیاً نویسندگان این آثار به سبب آنکه متشرع هستند، ناسیونالیسم ایرانی (چون نسبت به ارزش‌های اسلامی یا بی‌اعتناست یا آن‌ها را تحقیر می‌کند) و ناسیونالیسم عربی (چون ایرانیان مسلمان را مجوس می‌خواند و نیز چون به خاک ایران چشم دارد) را تخطئه می‌کنند.

پیکره بررسی شده در این پژوهش شامل داستان‌هایی نیز می‌شود که از نظر ایدئولوژیک وضعیت متفاوتی دارند، اما نکته مهم آن است که این آثار بیشتر به جنبه‌های مختلف ناسیونالیسم ایرانی و عربی - به صورت مثبت یا منفی - بی‌اعتنا هستند. آنچه معمولاً در این آثار بازنمایی می‌شود فجایع جنگ، مانند ویرانی وطن و کشته شدن انسان‌ها است.

براساس دسته‌بندی آثودی^۱ (۲۰۰۹) از گونه‌های ناسیونالیسم در این آثار می‌توان ناسیونالیسم میانه یا کمینه را مشاهده کرد و نه ناسیونالیسم بیشینه را که می‌گوید: «کشور

1. Audi, R.

من، درست یا غلط». در ارتباط با همین گونه ناسیونالیسم می‌بینیم که در مواردی گفتمان جهان‌وطنی نیز مفصل‌بندی می‌شود؛ یعنی نویسندگان در نقد جنگ، ارزش‌های انسانی و کرامت انسان را مطرح می‌کنند و ارزش‌های اخلاقی، بالاتر از وطن‌پرستی و ارزش‌های دیگر قرار می‌گیرد. به این ترتیب، معمولاً ارزش‌های اخلاقی و انسانی در این آثار نسبت به ارزش‌های قومی و نژادی و... اولویت بالاتری دارند و به همین سبب است که آن‌ها نسبت به ارزش‌های ناسیونالیستی پیشینه بی‌اعتنا هستند.

آثار نویسندگان داستان‌های جنگ را براساس موضع‌گیری کلی راوی و رویکرد غالب در اثر می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد که هر یک از این دسته آثار موضعی متفاوت نسبت به ناسیونالیسم ایرانی افراطی و ناسیونالیسم عربی دارند:

۱- آثاری که راوی آن‌ها هویت متشرع و انقلابی دارد: در این آثار گفتمان اسلامی وجه غالب اثر است. این آثار ناسیونالیسم ایرانی افراطی را و به خصوص خرد گفتمان پهلوی را تخطئه می‌کنند. راویان متشرع به مخصوص بی‌اعتنایی ناسیونالیست‌ها نسبت به شرع را برنمی‌تابند و تجددگرایی و غرب‌گرایی آنان را نیز در ارتباط با همین بی‌اعتنایی به شرع نقد می‌کنند. تقابل آن‌ها گاه به درجه‌ای است که حتی از نام ایرانی خود نفرت دارند و نام‌های ایرانی خود را به نام‌های اسلامی تغییر می‌دهند. علاوه بر این، شخصیت‌های منفی در بسیاری اوقات نام ایرانی دارند.

۲- آثاری که راوی آن‌ها هویت ایرانی-اسلامی دارد: در این آثار راوی ناسیونالیسم ایرانی افراطی را به چالش می‌کشد. در این آثار تقابل ایرانی/اسلامی مشاهده نمی‌شود و برخی نشانه‌های ناسیونالیسم ایرانی مانند شکوه باستانی ممکن است مفصل‌بندی شود. آثاری مانند «طالع بازیافته» (شکوئی، ۱۳۷۱) نمونه برجسته این دسته است. در این آثار ناسیونالیسم میانه و کمینه جایگزین ناسیونالیسم افراطی می‌شود. البته در مواردی مانند «چلچله‌ها» (۱۳۹۶) نوشته گلابدره‌ای ناسیونالیسم افراطی نیز مفصل‌بندی می‌شود.

۳- آثاری که راوی آن‌ها هویت جهان‌وطن‌گرایانه دارد: در این آثار نسبت به ناسیونالیسم ایرانی افراطی و ناسیونالیسم عربی بی‌اعتنایی می‌شود. آن‌ها بر رنج‌ها و مصائب افراد در جنگ تأکید می‌کنند. گاه نمودهایی از وطن‌پرستی که در چهارچوب ناسیونالیسم میانه و کمینه قابل تفسیر است نیز در این آثار می‌توان مشاهده کرد؛ آثاری

مانند «شب ملخ» (۱۳۶۵) نوشته مجابی، «بی‌نامی» (۱۳۹۴) نوشته احمدخانی، «زمین سوخته» (۱۴۰۰) و «مدار صفر درجه» (۱۳۸۴) نوشته محمود و «عقرب در ایستگاه قطار اندیمشک» (۱۳۸۵) نوشته مرتضایان آبکنار از نمونه‌های برجسته در این دسته هستند.

۴- آثاری که راوی آن‌ها هویت ناسیونالیستی ایرانی و جهان‌وطن‌گرایانه دارد: در این آثار ناسیونالیسم ایرانی و جهان‌وطنی ترکیب می‌شود. نویسنده از سویی ارزش‌های انسانی مانند حقوق بشر و از سوی دیگر، کرامت نژاد ایرانی را مفصل‌بندی می‌کند. ایرانیان اخلاق‌مدارند و دشمنان آنان، یعنی ناسیونالیست‌های عرب به اخلاق و ارزش‌های انسانی بی‌اعتنا هستند و به این ترتیب با ارجاع به اخلاق به گفتمان ناسیونالیسم ایرانی مشروعیت داده می‌شود؛ «طریق بسمل شدن» نوشته دولت‌آبادی (۱۳۹۷) نمونه برجسته این دسته است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mohammad Mahdi
Zamani

<https://orcid.org/0000-0003-0772-6552>

Somayeh Aghababai

<https://orcid.org/0000-0003-0961-6015>

منابع

- احمدخانی، غلامرضا. (۱۳۹۴). *بی‌نامی*. تهران: انتشارات روزنه.
- اکبری مازندرانی، احمد. (۱۳۷۱). *زیر درخت آلبالو*. قم: انتشارات خرم.
- آباد، معصومه. (۱۳۹۲). *من زنده‌ام*. تهران: انتشارات بروج.
- آدمیت، فریدون. (۱۳۴۹). *اندیشه‌های میرزا فتحعلی آخوندزاده*. تهران: انتشارات خوارزمی.
- _____ (۱۳۵۷). *اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی*. چاپ دوم. تهران: انتشارات پیام.
- بارونیان، حسن. (۱۳۸۷). *در شخصیت‌پردازی در داستان‌های کوتاه دفاع مقدس*. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- بازون، خدیجه. (۱۳۹۷). *علویه نرگس*. مشهد: انتشارات ستاره‌ها.

- برهان، محمدحسین بن خلف. (۱۳۴۲). *برهان قاطع*. تصحیح و تحشیه محمد معین. تهران: امیرکبیر.
- جعفریان، گلستان. (۱۳۹۴). *پرواز پرستو*. تهران: انتشارات منادی تربیت.
- _____ (۱۳۹۸). *خانه/م همین جاست*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- جیرودی، کاظم. (۱۳۸۶). *گلگون تراز خورشید*. تهران: انتشارات قدیانی.
- حسام، حمید. (۱۳۹۴). *وقتی مهتاب گم شد*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- _____ (۱۳۹۶). *آب هرگز نمی میرد*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- حسینی پور، ناصر. (۱۳۹۱). *پایی که جا ماند: یادداشت‌های سیدناصر حسینی پور از زندان‌های مخفی*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- حصارکی، محمدرضا. (۱۳۹۷). *جنگ تحمیلی: بازتاب و تاثیر آن در ادبیات داستانی*. در مجموعه مقالات سومین همایش ملی زبان، ادبیات و بازشناسی مشاهیر و مفاخر، مشهد: دانشگاه پیام نور مرکز تربت حیدریه.
- حنیف، محمد. (۱۳۸۹). *کندوکاوی پیرامون ادبیات داستانی جنگ و دفاع مقدس*. تهران: صریر.
- _____ (۱۳۹۱). *ادبیات داستانی جنگ و دفاع مقدس و قابلیت‌های بهره‌گیری از آن در رسانه ملی*. تهران: انتشارات سروش.
- خسروشاهی، جهانگیر. (۱۳۹۵). *صخره‌ها و پروانه‌ها*. تهران: انتشارات حوزه هنری.
- دولت‌آبادی، محمود. (۱۳۹۷). *طریق بسمل شدن*. تهران: انتشارات چشمه.
- رزمندگان آزادی طبقه کارگر. (بی‌تا). *گزارشی از اوضاع اقتصادی، سیاسی، و فرهنگی خلق عرب ایران*. بی‌جا: بی‌نا.
- رنجبر گل محمدی، غلامعلی. (۱۳۶۷). *طلوع در مغرب*. تهران: انتشارات رسالت قلم.
- _____ (۱۳۸۰). *آیین عشق*. تهران: انتشارات بنیاد مستضعفان و جانبازان.
- انقلاب اسلامی.
- سعیدی، مهدی (۱۳۸۵). *رویکردهای عمده ادبیات داستانی جنگ (۱۳۸۴ - ۱۳۵۹)*. پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ۴(۷)، ۲۱-۳۶.
- سلیمانی، بلقیس. (۱۳۸۱). *در تفنگ و ترازو، نقد و تحلیل رمان‌های جنگ*. تهران: انتشارات روزگار.
- شکوئی، مسعود. (۱۳۷۱). *طالع بازیافته*. تهران: انتشارات شهرداری تهران.
- شمشیرگرها، محبوبه. (۱۳۹۶). *چه کسی لباس مرا پوشید: خاطرات آزاده محسن فلاح*. تهران: انتشارات سوره مهر.

صالحی، سیده ساره، راستگوفر، سید محمد، یوسفی، محمدرضا و طاهری، فاطمه سادات. (۱۳۹۸). بررسی عنوان داستان‌های جنگ حوزه کودک و نوجوان دهه شصت و هفتاد. فنون ادبی، ۱۱(۲)، ۵۱-۶۸. doi: <https://doi.org/10.22108/liar.2019.114192.1509>

صادقی محسن‌آباد، هاشم و اکبری، منوچهر. (۱۳۹۸). بازنمایی مؤلفه‌های مذهبی گفتمان انقلاب اسلامی در رمان‌های شاخص جنگ. پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ۱۷(۵۴)، ۱۳۵-۱۶۵.

طحانیان، مهدی. (۱۳۹۵). همه سیزده‌سالگی‌ام. خاطره‌نگار: گلستان جعفریان. تهران: انتشارات سوره مهر.

عباس‌پور تمیجانی، محمدحسین. (۱۳۹۰). روزهای دانشکده. تهران: انتشارات آشنایی. عزیزی، محمد. (۱۳۹۲). همت. تهران: انتشارات روزگار.

العیسی، شبلی. (۱۹۸۶). حزب البعث العربی الاشتراکی. بغداد: انتشارات آفاق عربیة. فتاحی، حسین. (۱۳۸۷). پری نخلستان. تهران: انتشارات قدیانی.

کامور بخشایش، جواد. (۱۳۹۴). زندان موصل. تهران: انتشارات سوره مهر.

گلابدره‌ای، محمود. (۱۳۹۶). چلچله‌ها. قم: انتشارات دفتر نشر معارف. مجابی، جواد. (۱۳۶۵). شب ملخ. تهران: انتشارات اسپرک.

محمدی، لیلا. (۱۳۹۶). دختران / پی. دی. تهران: انتشارات سوره مهر.

محمود، احمد. (۱۳۸۴). مدار صفر درجه. تهران: انتشارات معین.

_____ . (۱۴۰۰). زمین سوخته. تهران: انتشارات معین.

محمودی، معصومه. (۱۳۹۲). بررسی موضوع جنگ در داستان‌های زنان داستان‌نویس ایران (از

سال ۱۳۵۹-۱۳۸۰). مجموعه مقالات هفتمین همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی،

تهران: مرکز توانمندسازی مهارت‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه. ۱۶۰۲-۱۶۱۱.

مرتضاییان آبکنار، مرتضی. (۱۳۸۵). عقرب در ایستگاه قطار اندیمشک یا از این قطار خون

می‌چکه قربان. تهران: انتشارات مرکز.

یاحسینی، سید قاسم. (۱۳۹۳). مقاومت در سوسنگرد: خاطرات علی بالشی. تهران: انتشارات سوره مهر.

English References

Abu Jabber, K. (1966). *The Arab Ba 'th Socialist Party History, Ideology, and Organization*. New York: Syracuse University.

- Ajami, F. (1987). "The Arab Road", in Pan- Arabism and Arab Nationalism: The Continuing Debate, Ed. by Tawfic E. Farah, Boulder: Westview, pp. 115-132.
- Audi, R. (2009). "Nationalism, Patriotism, and Cosmopolitanism in an Age of Globalization". *The Journal of Ethics*, Vol. 13, No. 4, pp. 365-381.
- Dawn, C. E. (1991). "The Origins of Arab Nationalism", in The Origins of Arab Nationalism, edited by R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih, and R. Simon, New York: Columbia University, pp. 3-30.
- Fairclough, N. (2015). *Language and Power* (3rd edition). New York: Routledge.
- Fairclough, N., Mulderrig, J., and Wodak, R. (2011). "Critical Discourse Analysis", in T. van Dijk (ed.), *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* (2nd edition). London: Sage, pp. 357- 378.
- Halliday, M. A. K. & Matthiessen. C. M. I. M. (2014). *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Jørgensen, M., and Philips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- Katouzian, H. (1979). "Nationalist Trends in Iran, 1921- 1926", *Middle East Studies*, Vol. 10, No. 4, pp. 533- 551.
- _____. (2006). *State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of the Pahlavis*. New York: Bloomsbury.
- _____. (2017). "Iran", in: *Modern Literature in the Near and Middle East, 1850- 1970*, Ed.: Robin Ostel, New York: Routledge, pp. 130- 157.
- Lewental, D. G. (2014). "'Saddam's Qadisiyyah': Religion and History in the Service of State Ideology in Ba' thi Iraq", *Middle Eastern Studies*, 50:6, 891- 910.
- Makia, K. (2004). *The Monument: Art and Vulgarly in Saddam Hussein's Iraq*. London: I.B. Tauris.
- Reiser, S. (1987), "Islam, Pan Arabism and Palestine: An Attitudinal Survey", in Pan- Arabism and Arab Nationalism: The Continuing Debate, Ed. by Tawfic E. Farah, Boulder: Westview, pp 85- 95.
- van Dijk, T. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- van Leeuwen, T. (2007). "Legitimation in discourse and communication", *Discourse & Community*, Vol 1(1): 91-112, London: Sage

Translated References to English

- Abad, M. (2013). *I'm alive*. Tehran: Boruj. [In Persian]
- Abbaspour Tamijani, M. H. (2018). *College days*. Tehran: Ashenayi. [In Persian]
- Adamiyyat, F. (1970). *Thoughts of Mirza Fathali Akhundzadeh*. Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- _____. (1978). *Thoughts of Mirza Agha Khan Kermani* (second edition). Tehran: Payam. [In Persian]
- Ahmadkhani, Q. (2014). *Bi-nami* [Anonymity]. Tehran: Rozaneh. [In Persian]
- Akbari Mazandarani, A. (1992). *Under the cherry tree*. Qom: Khorram. [In Persian]
- Al-Aysami, Sh. (2007). *Hizb al-Baath Arab al-Ashtraki*. Baghdad: Afaq al-Arabiyya. [In Arabic]
- Azizi, M. (2013). *Hemmat*. Tehran: Ruzgar. [In Persian]
- Baronian, H. (2008). *In the characterization of short stories of holy defense*. Tehran: Foundation for the preservation and publication of sacred defense values. [In Persian]
- Bazun, Kh. (2017). *Alavie Narges*. Mashhad: Setareha. [In Persian]
- Borhan, M. H. bin. Kh. (1963). *Borhan-e Qate'*. edited by Moin, M. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Dolatabadi, M. (2017). *Tarigh-e Besmel Shodan*. Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Fatahi, Hossein (2008). *Pariy-e Nakhlestan*. Tehran: Qadyani. [In Persian]
- Freedom Fighters of the Labor Class (n.d). *A Report on the Economic, Political, and Cultural Condition of the Arab People of Iran*. (n.p.) [In Persian]
- Golabdarryi, M. (2016). *Chelcheleha*. Qom: Nashr-e Ma'aref. [In Persian]
- Hanif, M. (2010). *Exploring the fictional literature of war and holy defense*. Tehran: Sarir. [In Persian]
- Hanif, M. (2012). *Fictional literature of war and sacred defense and the possibilities of using it in the national media*. Tehran: Soroush. [In Persian]
- Hesam, H. (2014). *When the moonlight disappeared*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- _____. (2016). *Water never dies*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]

- Hesarki, M. R. (2017). "Imposed war: Its reflection and impact in fiction", in: *the Collection of the Third National Conference on Language, Literature and Recognizing Celebrities*. [In Persian]
- Hosseini-pour, N. (2012). *The leg that was left behind: Seyyed Nasser Hosseini-pour's notes on secret prisons*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Ja'farian, G. (2014). *Parvaz-e Parastoo*. Tehran: Monadi-ye Tarbiyat. [In Persian]
- _____. (2018). *My house is here*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Jeyroodi, K. (2008). *Golgun-tar az Khorshid*. Tehran: Qadyani. [In Persian]
- Kamvar Bakshayesh, J. (2014). *Zendan-e Musel*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Mahmoud, A. (2004). *Zero-degree latitude*. Tehran: Mo'in. [In Persian]
- _____. (2021). *Scorched earth*. Tehran: Mo'ain. [In Persian]
- Mahmoudi, M. (2013). "Analysis of war issue in the stories of Iranian women writers (from 2001-1980)", in: *The Collection of Essays of the 7th Persian Language and Literature Research Conference*. pp. 1602-1611. [In Persian]
- Mohammadi, L. (2016). *Daughters of O. P. D*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Mojabi, J. (1986). *The night of the locust*. Tehran: Spark. [In Persian]
- Mortezaian Abkanar, M. (2006). *A scorpion at the Andimeshak train station, or blood is dripping from this train, sir*. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Ranjbar Golmohammadi, Q. A. (1988). *Sunrise in the west*. Tehran: Resalat-e Qalam. [In Persian]
- Ranjbar Golmohammadi, Q. A. (2001). *The Mirror of Love*. Tehran: Bonyad-e Mostaz'afan va Janbazen-e 'Enqelab-e 'Eslami. [In Persian]
- Sa'idi, M. (2015). "Major Approaches to War Fiction Literature (1980-1987)". *Persian Language and Literature Research*, vol. 7, pp. 21-36. [In Persian]
- Sadeghi Mohsen Abad, H., and Akbari, M. (2018). "Representation of the religious components of the discourse of the Islamic Revolution in the prominent novels of war", *Persian Language and Literature Research*, no. 54. pp. 165-135. [In Persian]
- Salehi, S., Rastgofar, M., Yousefi, M. R. and Taheri, F. S. (2018). "Analyzing of the titles of war stories for children and adolescents in

the 1960s and 1970s", *Literary Arts*, no. 2. pp. 68-51. doi: <https://doi.org/10.22108/liar.2019.114192.1509> [In Persian]

Shamshirgarha, M. (2016). *Who Wore My Clothes: Memoirs of Azadeh Mohsen Fallah*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]

Shokuyi, M. (1992). *Horoscope recovered*. Tehran: Municipality of Tehran. [In Persian]

Soleymani, B. (2002). *In Guns and Scales, Criticism and Analysis of War Novels*. Tehran: Rouzgar. [In Persian]

Tahanian, M. (2015). *All my thirteen years old*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]

Khosrowshahi, J. (2015). *Rocks and butterflies*. Tehran: Hozeh Honari. [In Persian]

Yahosseini, Q. (2014). *Resistance in Sosangerd*. Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]

استناد به این مقاله: زمانی، محمدمهدی و آقابابایی، سمیه. (۱۴۰۲). ناسیونالیسم ایرانی و عربی در داستان‌های فارسی جنگ ایران و عراق. *متن پژوهی ادبی*، ۲۷ (۹۸)، ۱۳۷-۱۸۲. doi: 10.22054/LTR.2023.69091.3590

Literary Text Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.